

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

הדרך בה פירשו חז"ל את המקראות שונה מהדרך בה פירשו את דברי התנאים. לא מצאנו, למשל, שדרשו מילות 'את' ו'גם' שבמשנה או בכרייתא כדרך שדרשו מילים אלו בפסוקי התורה; כמו כן לא דרשו גזרה שווה בדברי תנאים. המחקר התלמודי הרבה לעסוק בדרכים בהן פירשו חז"ל את המקרא; לא כן הדרכים שבהן פירשו אמוראי הבבלי את דברי התנאים: לעקרונות שהנחו את האמוראים בהבנת דברי המשנה והכרייתות כמעט לא הוקדשה תשומת לב. הסיבה לכך נעוצה אולי בעובדה, שבעוד שדרכי פירוש התורה נוסחו בצורת כללים ו'מידות', כמעט שאין אנו מוצאים בתלמוד כללים מנוסחים בדבר הדרכים שבהן יש לפרש את דברי התנאים.¹

במאמר זה נדון בשניים מכללי פירוש אלה של דברי תנאים. יש ואפשר לעמוד על דרך מסוימת לפרש דברי התנאים על ידי עיון באותם מקומות שנוקקו למונח קבוע, כגון "תנא ושייר",² "אידי דתנא... תנא נמי..."³, "יגיד עליו רעו",⁴ ועוד, ולפעמים גם על פי מונח המציין קושיה שבעטייה מציעים פירוש אחר לדברי המקור התנאי.⁵ אבל יש דרכי פירוש שעבורן משמשים מונחים נוספים ויש גם כאלה שלא נתייחד להן כל מונח מיוחד.⁶

פירושי "לא זו אף זו" ו"זו ואין צריך לומר זו" מופיעים בבבלי לפעמים במונחים אלה ולפעמים במונחים אחרים, כפי שנראה בהמשך. אנו נדון בשימוש שעשו בדרכי

- * אני אסיר תודה לפרופ' ז' דימיטרובסקי ולקורא בעילום שם על הערותיהם המחכימות, שהיו לי לתועלת רבה. תודתי נתונה גם למר עמנואל ליברמן על הערותיו המועילות ועל בדיקת המובאות.
1. פרט לכללו של ר' יוחנן "אין למידין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בו חוץ" (עירובין כז ע"א) והכלל של ריב"ל "כל מקום שאמר רבי יהודה אימתי ובמה אינו אלא לפרש דברי חכמים", שעליו חולק ר' יוחנן ומנסח כלל אחר (עירובין פב ע"א וסנהדרין כד ע"ב).
 2. ראה מאמרי, 'מאי שייר דהאי שייר – עיקרון הרמנויטי בתלמוד הבבלי', סיני, שנה סז, כרך קלג, תשס"ד, עמ' פב-קד.
 3. ראה: ש"ש שלזינגר, **מחקרים בתלמוד**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 37-39.
 4. ראה מאמרי, 'שתי שיטות הרמנויטיות בתלמוד הבבלי', בתוך: י' זוסמן וד' רוזנטל (עורכים), **מחקרי תלמוד**, ג, קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים, מוקדש לזכרו של פרופ' אפרים א' אורבך, ירושלים תשס"ה, עמ' 915-904.
 5. ראה מאמרי, 'ליפולוג וליתני בדידה – פרק בהרמנויטיקה של הבבלי', **סידרא**, כ, עמ' 211-240.
 6. על בעיות מתודולוגיות בחקר הפרשנות של דברי תנאים ראה מאמרי, 'על חקר המתודולוגיה התלמודית', שפורסם על ידי האיגוד העולמי למדעי היהדות ב'לקט – מאגר מחקרים' באתר www.lekkt.com.

פירוש אלה אמוראי הבבלי, ונעמוד גם על השימוש שעשו בהן הראשונים ועל האופנים בהם הסבירו את הרצינול שלהן, ועל ניסיונותיהם למצוא בדברי האמוראים שיטה מגובשת ואחידה.

בסעיף הראשון נאפיין דרכי פירוש אלה; בסעיף 2 נדון בפירושי "לא זו אף זו" ובסעיף 3 – בפירושי "זו ואין צריך לומר זו". אחרי זה (בסעיף 4) נעסוק בשאלת הרצינול העומד מאחורי הפירושים בשתי דרכים אלה, ובסעיף 5 נעיין בשאלה מה מייחד את המקורות התנאיים, שעל אף הקשיים שהם מעוררים, נמנעו אמוראי הבבלי מלפרשם בדרך "לא זו אף זו" ובדרך "זו ואין צריך לומר זו".

1. מבוא

ההנחה הרווחת בתלמוד הבבלי היא שבדברי התנאים לא נמצא דבר מיותר, הנחה המשתקפת בקושיות המרובות על ייתור לשון שנוסחו בלשון "הא תו למה לי", "למה לי למימר", "צריכא למימר", "תנינא להא", מתניתין היא", היינו רישא", "היינו הך" ועוד. עם זאת, יש מקרים שהאמוראים, שלא בהתאם להנחה זו, מסיקים שבמקור התנאי נשנה דבר מיותר. במאמר זה נעסוק בשני סוגים של פירושים כאלה:⁷

- א. התנא שנה תחילה דבר שהוא 'פשוט' ואחריו דבר שיש בו חידוש גדול יותר, וכתוצאה מכך הדבר שנשנה תחילה הוא מיותר, כי הוא יכול להילמד מן הדבר האחר בדרך "כל שכן". כשקבעו שמקור תנאי נוסח בדרך זו, יש והשתמשו במונח "לא זו אף זו", שפירושו "מוסיף ואומר ולא זו בלבד... אלא אף זו...".⁸ לדוגמה, בסנהדרין סז ע"א אומרת המשנה האחת כי המסית הוא בסקילה, והמשנה שלאחריה – שהמדיח הוא בסקילה, ורבינא מפרש זאת: "לא זו אף זו קתני", כלומר, לא רק המסית אלא אף המדיח הוא בסקילה.
- ב. תחילה נשנה דבר שיש בו משום חידוש, ואחריו – דבר שהוא 'פשוט'. במקרה זה מיותר הדבר השני, מכיוון שניתן ללמוד אותו מהדבר הראשון בדרך "כל שכן". כשמפרשים מקור בדרך זו, משתמשים בדרך כלל במונח "זו ואין צריך לומר זו". לדוגמה, בעירובין עו ע"א מובאת ברייתא:

כולו למעלה מי ומקצתו בתוך עשרה,

7. ויש עוד סוגים אחרים, כגון פירושי "אידי", שלפיהם הסיפא נשנתה מטעמים סגנוניים כהקבלה לרישא; ראה לעיל הערה 3. באלה לא נעסוק במאמר זה.
 8. כדברי רש"י בגיטין טו ע"ב, ד"ה בפני נכתב אבל לא בפני נחתם. וראה גם דבריו בבבא מציעא לח ע"א, ד"ה לרבנן איצטריך.
- התוספות משתמשים לפעמים במונח המקוצר "זו אף זו" (ללא מילת "לא"): שבת קיז ע"ב, ד"ה כלי אחר; יבמות לו ע"ב, ד"ה ולא קתני; כתובות לד ע"א, ד"ה כי קא פטרי; נדרים כז ע"ב, ד"ה נודרים להרגין; מעילה טו ע"א, ד"ה השתא. "זו ואף זו": בבא מציעא עט ע"ב, ד"ה השתא; שבועות כ ע"א, ד"ה לישנא; מעילה טו ע"א, ד"ה השתא. **תוספות שאנן** לכתובות (מהד' א' ליס, ירושלים תשל"ג) לרף נח ע"א, ד"ה היבם אינו מאכיל בתרומה, מביא את לשון הגמרא: "זו אף זו".

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

כולו בתוך י' ומקצתו למעלה מי' –
מערכין שנים ואם רצו מערכין אחד.

ועל כך מקשה הגמרא:

השתא כולו למעלה מי' ומקצתו בתוך י' אמרת מערכין שנים ואם רצו מערכין א',
כולו בתוך י' ומקצתו למעלה מי' מיבעיא?

ומשיבים:

זו ואצ"ל זו קתני.

יש מקומות שבמקום המונח “לא זו אף זו” משמשים מונחים אחרים כדי לקבוע שהדבר שיש בו חידוש גדול יותר נשנה בסוף. בכואנו לעמוד על העקרונות המונחים ביסוד פירושי האמוראים את דברי התנאים יש לעמוד על כל הטקסטים שבהם פירשו את דבריהם בדרך מסוימת, בין אם הפירוש מובא במונח המיוחד לו ובין אם הוא מובא במונח אחר. בעלי כללי התלמוד בחרו לעתים להתרכז בשימוש במונח נתון מבלי להביא בחשבון פירושים בדרך דומה המובאים במונח אחר או ללא מונח כל שהוא (לדוגמה, כאשר בעל הליכות עולם דן [שער ג פרק ב, סי' ד] על “לא זו אף זו”, אין הוא מזכיר כלל פירושים ההולכים באותה דרך אך מנוסחים בדרך אחרת; ראה סעיפים 2.2-2.3, להלן).

2. פירושים בדרך “לא זו אף זו”

במאמר זה ישמש הביטוי “בדרך לא זו אף זו” לציון פירושים שלפיהם שנוי תחילה דבר שהוא ‘פשוט’, ואחריו – דבר שיש בו חידוש גדול יותר, בין אם נוסחו בלשון “לא זו אף זו” (סעיף 2.1), בין אם הובאו כצריכותות (סעיף 2.2) ובין אם נוסחו בלשון “לא מיבעיא קאמר” (סעיף 2.3), או – במקום אחד בלבד – “כרוך ותני” (סעיף 2.4). אחת השאלות המתעוררות כאן היא: האם בחירת המינוח נקבעת באופן עקיף על פי עיקרון כל שהוא, האם היא אקראית, או אולי משקפים ההבדלים במינוח עריכות שונות? גם בשאלה זו נעסוק להלן.

2.1. המונח “לא זו אף זו”

כל הפירושים המובאים במונח “לא זו אף זו” הם פירושים למשנה, ולא לברייתא.⁹ ואלה המקומות בכבלי שבהם משתמשים במונח זה, לא זו [א] אף זו [ב] (לנוחות ההצגה ישמשו [א] ו[ב] לסימון בבות המקור המתפרש בדרך “לא זו אף זו”):

9. יש והראשונים מפרשים בדרך “לא זו אף זו” גם מקורות תנאיים שהגמרא אינה אומרת זאת עליהם, כמפורט להלן בהערה 74.

התוספות בבכורות מא ע"א, ד"ה ה"ג גרב, הרחיבו את השימוש בפירושי “לא זו אף זו” והחילו אותו גם על פסוקים במקרא. גם מלבי"ם בפירושו לתורה, התורה והמצווה, מסביר דרשות פסוקים כמבוססים על ההנחה שהפסוקים נשנו בדרך “לא זו אף זו”. ברם, כאשר לפירוש פסוקים בדרך “לא

(א) המשנה בעירובין (פ"ו מ"ט) אומרת:
 "שתי חצרות זו לפניו מזו... [א] עירבה... החיצונה ולא הפנימית, שתיהן אסורות. [ב]
 עירבה זו לעצמה וזו לעצמה... רבי עקיבא אוסר החיצונה".
 הגמרא בעירובין עה ע"א דנה בבבא [א] ושואלת: "מני, אילימא ר' עקיבא מאי איריא...
 לעולם ר' עקיבא ולא זו [א] אף זו [ב] קתני".¹⁰

(ב) ביבמות (פ"ב משניות א-ב) נאמר:
 "[א]... ונולד להן אח ואח"כ ייבם השני... [ב]... ויבם השני... ואח"כ נולד להן אח...".
 הגמרא ביבמות יט ע"א מפרשת "...ותרוייהו לרבנן איצטריך ולא זו [א] אף זו [ב] קתני".

(ג) המשנה בגיטין (פ"ב מ"א) אומרת:
 "[א]... בפני נכתב אבל לא בפני נחתם... [ב]... בפני נכתב כולו ובפני נחתם חציו... –
 פסול. [ג] אחד אומר בפני נכתב ואחד אומר בפני נחתם – פסול...".
 הגמרא בגיטין טו ע"ב אומרת "ולטעמך... אלא לא זו [א] אף זו [ב] קתני, הכא נמי לא
 זו [ב] אף זו [ג] קתני",¹¹ כלומר, כשם שיש לפרש "לא זו אף זו" לגבי [א] ו[ב], כך יש
 לפרש גם לגבי [ב] ו[ג].¹²

(ד) בבבא מציעא (פ"ג משניות ד-ה) נאמר:
 "[א] שנים שהפקידו אצל אחד זה מנה וזה מאתים... יהא מונח עד שיבא אליהו. [ב] וכן
 שני כלים אחד יפה מנה ואחד יפה אלף וזו... יהא מונח עד שיבא אליהו".
 הגמרא בבבא מציעא לח ע"א מפרשת: "...אלא תרוייהו לרבנן איצטריך ולא זו [א] אף זו
 [ב] קתני".

(ה) במשניות בסנהדרין בפרק ז נאמר:
 משנה ו: "[א] העובד עבודת כוכבים – אחד העובד ואחד המזבח...".
 משנה י: "[ב] האומר אעבוד אלך ואעבוד...".
 הגמרא בסנהדרין סא ע"א מדייקת מ[א] ("העובד עבודת כוכבים"): "עובד אין אומר
 לא", ודבר זה סותר את [ב] ("האומר אעבוד אלך ואעבוד..."); ושם בע"ב מתרץ זאת
 רבינא: "לא זו [א] אף זו [ב] קתני".

זו אף זו" יש דעות שונות; ראה, למשל, דבריו לויקרא ה', י, סי' שדמ. וראה דעות המחברים שהובאו
 בשדי חמד, מערכת ז כלל יא ומערכת ל כלל ב.

אגב זה נעיר, כי לפי התוספות בתמורה יז ע"ב, ד"ה לא מיבעיא, אין לפרש בדרך זו את לשונו של
 שטר, "דאין לכתוב שטר דבר שאינו צריך". וכך סוברים גם התוספות ביבמות ב ע"א, ד"ה עד סוף
 העולם; ראה מהר"ם שם.

10. לפי ריטב"א לעירובין עה ע"א, צריך היה שם לומר 'זו ואין צריך לומר זו', והנוסח "לא זו אף זו"
 נובע משגרה: "דמרגלא בפומין טפין". כ"י אוקספורד 366 גורס שם "ולא זו אלא אף זו קתני".

11. כ"י וטיקן 127 אינו גורס "הכא נמי לא זו אף זו קתני". עליו לציין, כי בגלל ריבוי המקורות המובאים
 במאמר זה לא אביא בכל מקום את שינויי הגרסות שבכתבי היד.

12. כך פירש רש"י. אך ריטב"א כ"י (מהד' א' ליכטנשטיין, ירושלים תש"ם) פירש: כשם שיש לפרש לא
 זו [א] אף זו [ג], כך יש לפרש לא זו [ב] אף זו [ג].

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

(ו) המשנה בסנהדרין (פ”ז מ”י) אומרת:
“[א] המסית זה הדיוט שהסית והמסית את ההדיוט... [ב] המדיח זה האומר נלך ונעבוד כוכבים”.

בגמרא בסנהדרין סז ע”א מפרש רבינא: “כולה רבנן היא ולא זו [א] אף זו [ב] קתני”.

(ז) המשנה בהוריות (פ”א מ”א) אומרת:
“הורו בית דין לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה והלך היחיד ועשה שוגג על פיהם, [א] בין שעשו ועשה עמהן [ב] בין שעשו ועשה אחריהן [ג] בין שלא עשו ועשה פטור”.

הגמרא בהוריות ב ע”א מפרשת זאת: לא זו [א], אף זו [ב], ולא זו [ב], אף זו [ג] (ראה רש”י, ד”ה בשלמא רישא). ראה גם סעיף 3.1.

נוסף על הנ”ל, יש שני מקומות שגרסת הדפוס שלנו היא “זו ואין צריך לומר זו”, אך יש הגורסים שם “לא זו אף זו”: ראש השנה לב ע”ב וכתובות נח ע”א.¹³
מן הראוי להדגיש שתי נקודות בקשר לשימוש ב”לא זו אף זו”. כפי שמלמדת הרשימה שלמעלה:

1. יש ושני העניינים שמפרשים אותם במונח “לא זו אף זו” מקושרים על ידי ביטויים מקושרים: בכא מציעא לח ע”א – “...וכן...”, והוריות ב ע”א – “בין... בין... בין...”.¹⁴

2. יש ואמרו “לא זו אף זו” על שני עניינים שלא נשנו בסמוך זה לזה: בסנהדרין סא ע”ב אומרים “לא זו אף זו” על רישא שהיא המשנה השישית וסיפא שהיא המשנה העשירית בפרק.

“לא זו אף זו” בא על פי רוב כתירון לקושיה המפורשת בגמרא:

א. קושיית ייתור: בגיטין טו ע”ב מקשים שהדין שברישא מיותר מפני שהוא משתמע מדין הסיפא מכל שכן, ומתרצים “לא זו אף זו”. וכן קושיית הייתור ביבמות יח ע”ב מתורצת ביבמות יט ע”א על ידי “לא זו אף זו”. כך מתורצות גם קושיות הייתור בראש השנה לב ע”ב ובכתובות נח ע”א, ששם יש מי שגורס “לא זו אף זו”.¹⁵

ב. קושיית סתירה: בכא מציעא לח ע”א ובסנהדרין סז ע”א סותר הדין שמדייקים מהרישא את הדין שבסיפא, ובסנהדרין סא ע”ב מקשים שיש סתירה בין שתי משניות; קושיות אלה מתורצות בדרך: “לא זו אף זו”. בדומה לזה, בעירובין עה

13. ראה להלן הערות 39, 40.

14. ולפי הדפוס שלנו “בין... ובין...” גם בראש השנה לב ע”ב, ששם, כאמור יש גורסים “לא זו אף זו”. אך כתבי היד, הירושלמי, רי”ף, רא”ש ועוד ראשונים גורסים שם “לא... ולא...”; ראה דקדוקי סופרים על אתר, אות ו, וראה להלן הערה 39. בכתובות נח ע”א גרסת התוספות ואחרים היא “לא זו אף זו” (ראה להלן הערה 40), וזה נאמר על המשנה שבה שנוי “אפילו”; אך ראה: “י”ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש”ח, עמ’ 973, שאין לגרוס שם “אפילו”.

15. ראה להלן הערות 39, 40.

ע"א מוצאים סתירה בין הרישא והסיפא ומסיקים שכיוון שהסיפא נאמרה על ידי ר' עקיבא, הרישא אינה כר' עקיבא; מסקנה זו דוחים במילים: "לא זו אף זו"¹⁶.

רק בשני מקומות מובא פירוש "לא זו אף זו" מבלי שקדמה לכך קושיה. בהוריות ב ע"א מקשים על הסיפא: "בשלמא רישא לא זו אף זו קתני, אלא סיפא...". וכן בגיטין טו ע"ב מקשים על רב חסדא משתי בבות במשנה; התירוץ הוא שצריך לפרש בבות אלה בדרך "לא זו אף זו", והראיה לכך היא ששתי בבות אחרות באותה משנה גם הן מתפרשות בדרך "לא זו אף זו"; והנה, אותן שתי הבבות האחרות, שמהן מביאים ראיה, מתפרשות כך מבלי שהקשו עליהן קושיה במפורש.

קשה לקבוע מתי התחילו להשתמש במונח "לא זו אף זו", כי הוא מובא בדרך כלל ללא שם אמורא. התירוץ "לא זו אף זו" ביבמות יט ע"א מיוחס לרב פפא, והתירוץ שבסנהדרין סא ע"ב וסז ע"א – לרבינא, ומכאן שגם בסוף תקופת האמוראים פירשו מקורות בדרך זו.¹⁷

2.2. צריכות לצד אחד

כשיש שתי בבות במשנה או בכרייתא ואחת מהן נראית מיותרת, רגילה הגמרא לשאול "הא תו למה ליי", "כל הני למה ליי", "היינו הך" או כיו"ב. לשאלה זו משיבים בדרך כלל על ידי צריכותא, כלומר, מנמקים מדוע אין להסיק את הדבר האחד מן השני. יש גם שהגמרא עושה צריכותא מבלי שקדמה לכך שאלה. בדרך כלל עושים צריכותא לשני הצדדים, דהיינו, טוענים שאילו שנה התנא רק דין א, לא הייתי יודע דין ב, ולהפך, אילו שנה רק דין ב, לא הייתי יודע דין א. אך יש גם שעושים צריכותא לצד אחד בלבד (בלשון "צריכא" או "מהו דתימא"). לדוגמה, במנחות ו ע"א שונה המשנה:

קמץ ועלה בידו צרור או גרגר מלח או קורט של לבונה, פסול.

הגמרא (שם יא ע"א) שואלת "כל הני למה ליי", ועושה צריכותא:

צריכא, דאי תנא צרור, משום דלאו בת הקרבה היא,
 אבל מלח דבת הקרבה היא אימא תתכשר,
 ואי תנא מלח דלא איקבע בהדי מנחה מעיקרא,
 אבל לבונה דאיקבע בהדי מנחה מעיקרא אימא תתכשר, קמ"ל.

16. אך ראה לעיל הערה 10.

17. בעירובין עה ע"א מתרצים על ידי "לא זו אף זו" קושיה על רב דימי בשם רב ינאי, ובגיטין טו ע"ב דנים על יחס המשנה לשיטותיהם של רב אשי, רבא ורב חסדא. מסוגיות אלה אין להסיק דבר על זמני השימוש ב"לא זו אף זו", שכן ייתכן שתירוצים אלה נאמרו בתקופה מאוחרת יותר מאשר התקופה בה הוקשו הקושיות. גם ביבמות יט ע"א אין זה ודאי ש"לא זו אף זו" נאמר על ידי רב פפא עצמו, שכן אפשר שהחלק האחרון של התירוץ נוסף בתקופה מאוחרת יותר.

”לא זו אף זו” – ”זו ואין צריך לומר זו”

לפי צריכותא זו, אם כן, שנויה המשנה בדרך ”לא זו אף זו”: לא רק צרור אלא אף מלח, ולא רק מלח אלא אף לבונה. לפי זה יכול היה התנא לשנות רק את דינה של לבונה, אשר ממנו אפשר היה ללמוד דינם של צרור ושל מלח (”כל שכן”), ועם זאת אין עושים צריכותא המסבירה מדוע שנו צרור ומלח.

אפשר להבחין בין כמה סוגים של צריכותות לצד אחד. יש מהן שלא קודמת להן קושיה:

א. צריכותות הבאות מיד אחרי המקור התנאי (או אחרי הפסקה בגמרא המתייחסת למשנה):

שבת סד ע”ב, שבת קכב ע”א, עירובין לט ע”ב, קידושין נ ע”ב, קידושין סה ע”א, זבחים כד ע”א, זבחים קיד ע”א, בכורות יח ע”ב; הסוגיות שבהן שמקשים ”מאי וכן” על מקור המנוסח בלשון ”וכן...”: כתובות פב ע”ב, בבא קמא פא ע”ב, בבא קמא קיד ע”ב, בבא בתרא נב ע”ב, מכות ד ע”א, וכריתות ז ע”ב.¹⁸

ב. צריכותות הבאות אחרי דיון קצר על המשנה:

כתובות כח ע”א, גיטין נג ע”א, מנחות טו ע”א ומעילה ב ע”א.¹⁹

יתר הצריכותות לצד אחד באות כתשובה על קושיית ייתור, והן כוללות:²⁰

ג. צריכותא העונה על הקושיה שניתן ללמוד את הדבר הראשון מהדבר השני בדרך ”כל שכן” (”השתא [א] דינו כך, [ב] מיבעיא”): עירובין נה ע”א.²¹

ד. צריכותות העונות על קושיות ייתור אחרות (אחד משני הדברים השנויים הוא מיותר):

18. וכך מקשים גם על ”וכן” שבדברי אמורא: מנחות יג ע”ב ומנחות פ ע”ב.

19. וראה עוד הערה 83 על מעילה ב ע”א.

20. לפעמים עושים צריכותא לצד אחד גם לגבי שתי מימרות של אמורא אחד. בשבת ה ע”א מקשים ”והא אמרה ר’ יוחנן חדא זימנא” ומתריצים ”מהו דתימא... קא משמע לן” – צריכותא לצד אחד; וראה שם תוספות ד”ה ה”מ, השואלים מדוע לא היה די במאמרו השני ועושים צריכותא לצד השני. כעין זה עושים צריכותא לצד אחד לדברי שמואל בקידושין עה ע”א, עולא בזבחים מג ע”א, רב בערכין ה ע”ב, רב גידל אמר רב בערכין כ ע”א, ועוד. קושיה כזאת על אמורא אינה מתייחסת לטקסט אחד שבו יש מוקדם ומאוחר, שלגביו אפשר לומר ”לא זו אף זו”, וכפי שכבר העיר ח’ אלבק (מבוא לתלמודים, תל אביב 1969, עמ’ 593-595), קושיות מסוג זה אינן על האמוראים בעלי המימרות, אלא על סתם גמרא המביאה את שתי המימרות. בגיטין יד ע”א מקשים על דבר שאמר רב במקרה קונקרטי ”והא אמרה רב חדא זימנא”, ומתריצים שאף כי כבר אמר זאת, לא היה משתמע מזה בהכרח הדין במקרה הקונקרטי הנתון (ראה רש”י שם). ייתכן, שיש עוד מקומות שבהם ניתן להבחין את הקושיה בדרך זו.

21. בסוגיות בעירובין לט ע”ב, בכתובות כח ע”א, בגיטין נג ע”א ובזבחים קיד ע”א שנויים במקור שלושה עניינים, [א], [ב] ו[ג]; תחילה עושים צריכותא לשני צדדים ל[א], ול[ב], ולאחר זאת עושים צריכותא לצד אחד: אילו שנו רק [א] ו[ב], לא הייתי יודע את דינו של [ג], אך אין מציינים מדוע אין להסתפק ב[ג].

שבת יט ע"א, עירובין יד ע"א, סוכה יז ע"א, יבמות כג ע"ב, כתובות כג ע"א, כתובות כג ע"ב, גיטין לב ע"א, שבועות לב ע"ב, בכורות ב ע"א, והצריכותא במנחות יא ע"א המצוטטת למעלה.

בין הצריכותות המנויות כאן²² יש המתייחסות למקור השנוי בלשון "כיוצא בו" (שבת יט ע"א), בלשון "בין... בין..." (שבת סד ע"ב), בלשון "ועוד אמר..." (עירובין לט ע"א), ובלשון "וכן" (סוכה יז ע"א וקידושין נ ע"ב, וכן המקומות שבהם מקשים "מאי וכן" המוזכרים בסעיף א', למעלה).²³

כאמור, כאשר עושים צריכותא לצד אחד, מניחים הנחה שבשתיקה שאחת הבבות מיותרת והתנא שנה דבריו בדרך "לא זו אף זו".²⁴ דבר זה אמנם אינו חל על כל הצריכותות לצד אחד. בנדה נב ע"ב, למשל, הקשו שדינו של המקרה השני, "ב' ימים וחלוק אחד", נובע מכל שכן מדינו של המקרה הראשון, "שלושה חלוקות". קושיה זו מתרצים על ידי צריכותא לצד אחד: אפשר היה להעלות על הדעת שבמקרה השני אין הדין כך. כאן ניתן היה עקרונית לעשות צריכותא גם לצד השני בעקבות סברת המקשה: אילו שנו רק את המקרה השני "ב' ימים וחלוק אחד", היה עולה על דעתנו כי במקרה הראשון הדין אינו כך.²⁵ וכן בזבחים קיד ע"א ובבכורות יח ע"ב, ששם יש מחלוקת ועושים צריכותא לצד אחד: יכולים היינו לחשוב כי "בהא קאמר ר' פלוני...", ואילו בעניין האחר יודה פלוני לבר פלוגתיה. כאן אפשר היה בנקל לעשות צריכותא גם לצד השני: בר פלוגתיה היה מודה בעניין הראשון.²⁶ ויש עוד צריכותות מהמנויות למעלה שניתן 'להשלים' אותן לצריכותות לשני צדדים, כלומר, ניתן לטעון שאילו נשנה הדבר השני בלבד, לא הייתי יודע את הדבר הראשון.²⁷

22. לא מנויות כאן צריכותות לצד אחד שבהן לומדים "ממשנה יתירא", כמו עירובין צא ע"ב, או כאלה שהסיפא באה "לגלוי מילתא", כמו בערובין פד ע"א (ראה שם, רש"י, ד"ה ולמה לי למיתנא), או ללמד דבר אחר, כמו בבבא בתרא קיד ע"ב ובנדה נב ע"ב, כי בכל אלה אין המקור מתפרש בדרך "לא זו אף זו".

23. יש שהגמרא מביאה ראייה מפסוק וממשיכה להביא פסוק נוסף, כשהיא משתמשת במונח "ואומר". על כך מקשה הגמרא לעתים "מאי ואומר" ומשיבה שיש צורך בלימוד מהפסוק השני. לפעמים, כגון בבבא קמא ב ע"ב ועוד, נראים הדברים שהלימוד מהפסוק הראשון שוב אינו דרוש, והרי זה כמו "לא זו אף זו"; במקרים אחרים, כגון בכורות ב ע"ב ועוד, דרושים שני הפסוקים כדי להביא את הראיה. ראה: ש"ש שלזינגר (לעיל, הערה 3), עמ' 60-61.

24. ראה הדוגמה ממנחות יא ע"א, המובאת בתחילת סעיף זה.

25. הצריכותא בעירובין נה ע"א אינה כן, כי היא מעמידה את הברייתא במקרה מיוחד, שבו יש חידוש רק במקרה השני. נמצא שלפי צריכותא זו נשנתה הברייתא בדרך "לא זו אף זו".

26. רשב"ם בבבא בתרא קלו ע"ב, ד"ה אחולי אחיל ליה, מעיר זאת לגבי צריכותא למחלוקת אמוראים.

27. ראה רמב"ן לקידושין נ ע"ב, ד"ה אבל; ספר כריתות, חלק ה, שער ג, סי' כט, על זבחים כד ע"א. במאמר זה כל ההפניות לספר כריתות הן לפי מהדורת סופר, ירושלים תשכ"ה.

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

אולם לפי רוב הצריכותות מסוג זה מתפרש המקור בדרך “לא זו אף זו”.²⁸ ואכן יש מהראשונים המכנים צריכותות לצד אחד בביטוי “לא זו אף זו”: על הצריכותא בבבא בתרא נב ע”ב, כותב רשב”ם שם, ד”ה מאי וכן: “אבל הכא דקתני וכן משמע דבלא זו אף זו קתני”; על זו שבכתובות כח ע”א אומר ריטב”א, ד”ה אבל אחיו: “פי’ ומתניתין לא זו אף זו קתני”. גם בספר כריתות (חלק ה שער ג סי’ כט), דן על צריכותות אלה כעל “לא זו אף זו”.²⁹

המונח “לא זו אף זו” בא, כאמור, רק כאשר מפרשים משנה; לעומת זאת, אחדות מהצריכותות לצד אחד מתייחסות לברייתות, והן הצריכותות בשבת יט ע”א, בערובין נה ע”א, בכתובות כג ע”א, והצריכותות העונות על הקושיה “מאי וכן” בבבא קמא פא ע”ב, בבבא בתרא נב ע”ב ובמכות ד ע”א.

באילו תקופות נזקקו לצריכותות לצד אחד? יש לציין כי כל הצריכותות שנמנו למעלה הובאו ללא שם אמורא, פרט לאחת: בכתובות כח ע”א מפרש רב הונא בריה דרב יהושע את המשנה (“והוא שיש גדול עמו”), ולאחר זה בא “וצריכא” – צריכותא לצד אחד. אלא שייתכן כי רק הפירוש הוא של אמורא זה והצריכותא היא מאוחרת יותר. עם זאת, ניתן לומר כי –

- א. הצריכותות שסווגו למעלה כסוג א הן אולי עוד מראשית תקופת האמוראים; זאת, לשיטתו של ח’ אלבק שהסוגיות הסתמיות שנסדרו אחרי משניות או ברייתות ובסמוך להן הן “ברובן מזמן קדום”. אלא שעדיין היא מחלוקת.³⁰
- ב. הצריכותא בכתובות כג ע”א, שעל פיה מקשים על רב אשי, מעידה על כך שגם בסוף תקופת האמוראים עוד עשו צריכותות לצד אחד.³¹

28. במעילה ב ע”א יש שתי צריכותות לצד אחד. לפי הראשונה מתפרשות שתי הבבות “שחטן בדרום וקבל דמן בצפון, בצפון וקבל דמן בדרום” בדרך “לא זו אף זו”. על הצריכותא לשתי הבבות שלאחריהן ראה להלן, הערה 83.

29. ע”ש בעיטור סופרים, הערה עה (במהדורת סופר, ירושלים תשכ”ה, עמ’ שה). גם התוספות בבבא קמא מז ע”א, ד”ה בקדר, “הנך תלתא בבי צריכיי”, עושים צריכותא לצד אחד שאינה בגמרא, ואומרים עליה: “ולא זו אף זו קתני”. לעומת זאת, על הצריכותא בקידושין נ ע”ב מקשה רמב”ן, ד”ה אבל, מדוע לא הזכיר התנא רק את העניין השני, ועונה: “איכא למימר לא זו אף זו קתני”, ומכאן נראה, לכאורה, שרמב”ן מבחין בין “לא זו אף זו” ובין צריכותא לצד אחד.

30. יש חולקים על דעתו של ח’ אלבק (לעיל, הערה 20, עמ’ 580) בעניין זה. את הטענות נגד דעתו סיכם ש”י פרידמן במבוא לחיבורו ‘פרק האשה רבה בבלי’, שפורסם בקובץ **מחקרים ומקורות – מאסף למדעי היהדות**, ניו יורק תשל”ח. על הסתמות ראה עכשיו גם ד’ הלבני, ‘עיונים בהתהוות התלמוד’, **סידרא** כ, תשס”ה, עמ’ 117-69.

31. אמוראים אחרים שהוזכרו בהקשר לצריכותות הם: ר’ יוחנן (שבועות לב ע”ב), רב פפא (כתובות כג ע”ב), רב הונא בריה דרב יהושע (כתובות כח ע”א) ורב (גיטין נג ע”א). יש להביא בחשבון את האפשרות שהצריכותות בסוגיות אלה נאמרו בתקופה מאוחרת מהאמוראים המוזכרים שם; השווה לעיל, הערה 17.

אשר לשאלה שהצגנו בתחילת סעיף 2, האם בחירה בין ניסוחים אלטרנטיביים נקבעת באופן עקבי על פי עיקרון כל שהוא, יש לציין כי כפי שראינו, יש הבדל עקבי בין צריכותא לצד אחד ובין פירוש המנוסח בלשון "לא זו אף זו": בצריכותא מציינים במפורש מה היה אפשר לחשוב אלמלא נשנתה הסיפא ("מהו דתימא... או כיו"ב), בעוד שכאשר אומרים "לא זו אף זו", אין מסבירים מהו החידוש בדבר השנוי אחרי הדבר ה'פשוט', אלא רק קובעים שיש בו חידוש גדול יותר ("אף זו").

2.3. המונח "לא מיבעיא קאמר"

בכמה מקומות נוקטים במונח "לא מיבעיא קאמר..." כדי לומר שבמקור התנאי שנוי תחילה הדבר ה'פשוט', ולאחריו הדבר שיש בו חידוש.³² "לא זו אף זו" ו"לא מיבעיא קאמר" הם אפוא שני מונחים מתחלפים לפירוש שלפיו בא ה'חידוש' אחרי ה'פשוט'.³³ בסוגיות הבאות נקטו במונח "לא מיבעיא קאמר" כדי לפרש את דברי התנא בדרך "לא זו אף זו":

- (א) על המשנה ביומא פג ע"א, [א] "ספק הוא שם ספק אינו שם, [ב] ספק חי ספק מת, [ג] ספק כותי ספק ישראל" שואלת הגמרא (שם, פה ע"א) "מאי קאמר", כי לכאורה אין צורך בפירוט זה של ספקות. תשובת הגמרא היא: "לא מיבעיא קאמר, לא מיבעיא... [א] אלא אפילו... [ב] ולא מיבעיא... [ב] אלא אפילו... [ג]".³⁴
- (ב) בביצה לו ע"א מקשים מדוע נשנה במשנה "משום שבות משום רשות משום מצוה", ור' יצחק מפרש זאת בלשון "לא מיבעיא קאמר".
- (ג) בתמורה יז ע"ב מפרשת הגמרא את המשנה בלשון דומה ללשון "לא מיבעיא קאמר": "תנא דידן שמעיה לר"א דאמר... וא"ל תנא דידן לא מיבעיא בוולדן דלא מודינא לך אלא אפי' עד סוף העולם לא מודינא לך".³⁵

בשלוש סוגיות אלה אין הנמקה ל"לא מיבעיא קאמר...", כלומר, אין הגמרא מציינת מדוע היה עולה על דעתנו שבעניין השני אין הדין כמו בראשון. הנמקה כזאת מובאת

32. אך על פי רוב משמש "לא מיבעיא קאמר..." לדחיות אחרות, ובעיקר לדחיית דיוק; ראה, למשל, פסחים קיט ע"ב.
33. רש"י בביצה לו ע"א, ד"ה ה"ק לא מיבעיא וכו', מפרש את הלשון "לא מיבעיא קאמר": "ולא זו אף זו קתני". אמנם, התוספות בתמורה יז ע"ב, ד"ה לא מיבעיא, סבורים כנראה שאלה הם שני תירוצים שונים. שם מפרשת הגמרא את המשנה, "לא מיבעיא... אלא אפי'...", והתוספות שואלים מדוע היה צריך לומר שניהם, ומתריצים: "וי"ל דלא זו אף זו קתני שכן דרך משנה לשנויי הכי" (והשווה לכך תוספות, ד"ה עד סוף העולם, ביבמות ב ע"א). בעל שיטה מקובצת לכתובות לד ע"א, ד"ה כי קא פטרי רבנן אשאר, מנסה להגדיר את ההבדל בין "לא מיבעיא קאמר" ובין "לא זו אף זו".
34. אך יש כתבי יד שאינם גורסים שם "לא מיבעיא קאמר"; עיין דקדוקי סופרים שם.
35. ועיין עוד מועד קטן יא ע"א, ששם יש "לא מיבעיא קאמר" בשימוש דומה לזה. ויש מסבירים בדרך זו את סדר הדברים בפסוק המצוטט במשנה זבחים קיט ע"א: "הכי קאמר לא מיבעיא מנוחה... אלא אפילו לנחלה...". התוספות בקידושין מה ע"א, ד"ה צריכה מיאון, פירשו דברי אמורא תוך שימוש במונח "לא מיבעיא קאמר".

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

בנדה לז ע"ב (במינוח שונה במקצת): “אמר לך רב חסדא לא מבעיא... אבל... אימר... קמ"ל". וכן יש הנמקה ביבמות נג ע"ב, בקידושין עח ע"ב ובשבועות מו ע"ב, ששם אומרים “לא מבעיא קאמר” כדי לפרש מדוע נשנה “אפילו”, ובפסחים פט ע"ב – כדי לפרש מדוע נשנה “ולא עוד”. לשונות אלה, “אפילו” ו“ולא עוד”, מצביעות על כך שמה שנשנה לאחריהן יש בו חידוש רב יותר מאשר במה שקדם, וההסבר “לא מבעיא קאמר” בא להסביר במה החידוש גדול יותר.

ויש עוד הבדלים בין פירושים המובאים במונח “לא זו אף זו” ובין אלה המובאים בלשון “לא מבעיא קאמר”: המונח “לא זו אף זו” משמש רק לפירוש משנה, ולא לפירוש ברייתא (סעיף 2.1). המונח “לא מבעיא קאמר”, כשהוא בא לקבוע שהמקור הקדים את ה'פשוט' לחידוש, מתייחס על פי רוב למשנה, אך במקום אחד, בפסחים פט ע"ב, הוא מתייחס ללשון “ולא עוד” שבברייתא.

“לא מבעיא קאמר” הבא לפרש בדרך “לא זו אף זו” מובא בדרך כלל ללא שם של אמורא. האמורא היחיד שמייחסים לו פירוש בדרך “לא זו אף זו” בלשון “לא מבעיא קאמר” הוא ר' יצחק, בן הדור השלישי של אמוראי ארץ ישראל (בביצה לז ע"א, ראה לעיל).³⁶

עוד יש לציין, ש“לא מבעיא קאמר” משמש, כאמור, ברוב המקומות לדחיית דיוק (כמו, למשל, בקידושין מ ע"ב, נ ע"ב ובבבא מציעא נג ע"ב), ורק במקומות אחדים משמש מונח זה לפירוש בדרך “לא זו אף זו”, דהיינו לפירוש המקור התנאי ולציון מבנהו (ה'פשוט' לפני החידוש).

נמצא אפוא, שאין דבר המבחין בין כל פירושי “לא מבעיא קאמר” ובין כל פירושי “לא זו אף זו”; במקרים שלא ראו צורך בהנמקה של הפירוש, יכלו האמוראים או מי שניסחו את דבריהם לבחור בין מונחים אלטרנטיביים.

2.4. “כרוך ותני”

בשבת לד ע"ב מפרשים ברייתא בדרך “לא זו אף זו” ואין משתמשים באחד המונחים “לא זו אף זו” ו“לא מבעיא קאמר”, אלא נזקקים למונח “כרוך ותני”.³⁷ וזו לשון הברייתא:

36. בנדה לז ע"ב נאמר “אמר לך רב חסדא לא מבעיא...”. כאן אפשר לקבוע רק כי פירוש זה נאמר אחרי רב חסדא, ואין לדעת בדיוק באיזו תקופה נאמר.

37. “כרוך ותני” נאמר גם בברכות נט ע"א, פסחים עה ע"ב, ראש השנה יד ע"ב, בבא קמא נט ע"א, בבא מציעא פט ע"א, ומנחות פז ע"א, אך בכל המקומות האלה אין מונח זה בא להציג פירוש בדרך “לא זו אף זו”.

לדעת י"נ אפשטיין (לעיל, הערה 14, עמ' 594), המונח “כרוך ותני” בא לומר כי “שתי בבות נפרדות ששונות בדין, נכללות באחת ומתחברות לענין אחד והלכה אחת...”, והוא מדגים זאת בסוגיות בברכות נט ע"א ובמנחות פז ע"א, ששם מובא מונח זה. אך יש “כרוך ותני” הכרוך בהוספת מילה במקור (בבא קמא נט ע"א) או בתיקון אחר (כגון, פסחים עה ע"ב), וכבר כתב ביבין שמועה (כלל מא, על הליכות עולם שער ב פרק ב, מהד' פורטנוי, ירושלים תשנ"ח, עמ' נא): “זוה מן הלשונות

ואיזהו בין השמשות?

[א] משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין,

[ב] הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון – בין השמשות

[ג] הכסיף העליון והשוה לתחתון – זהו לילה.

הגמרא שם מקשה שמ-[א] ניתן לדייק כי כשהכסיף התחתון בלבד, אינו בין השמשות, דבר הסותר את [ב]. לכן מפרש רבה (בשם רב יהודה אמר שמואל) "כרוך ותני איזהו ביה"ש... והכסיף התחתון ולא הכסיף העליון נמי בין השמשות...". כלומר, גם [א] וגם [ב] הם בין השמשות. יש כאן מעין "לא זו אף זו": לא רק [א] הוא בין השמשות אלא אף [ב], המאוחר יותר. אלא שבשונה משאר פירושי "לא זו אף זו", עיקר התירוץ בא ללמדנו את הקריאה הנכונה של הברייתא: יש לצרף ("לכרוך") את החלקים [א] ו[ב] (שניהם בין השמשות). זאת, שלא כדעת רב יוסף (בשם רב יהודה אמר שמואל) שם, המחלק את הברייתא בדרך אחרת: [א] הוא יום, [ב] – בין השמשות, ו[ג] – לילה.

3. פירושים בדרך "זו ואין צריך לומר זו"

3.1. המונח "זו ואין צריך לומר זו"

במקומות הבאים מופיע מונח זה: זו [א] ואין צריך לומר [ב]:³⁸

(א) הברייתא בעירובין עו"ע"א אומרת:

"[א] כולו למעלה מי' ומקצתו בתוך עשרה [ב] כולו בתוך י' ומקצתו למעלה מי' – מערבין שנים ואם רצו מערבין אחד".

הגמרא שם מקשה: "השתא כולו למעלה מי' ומקצתו בתוך י' אמרת מערבין שנים ואם רצו מערבין א', כולו בתוך י' ומקצתו למעלה מי' מיבעיא", ומתרצת "זו [א] ואצ"ל זו [ב] קתני".

(ב) המשנה בראש השנה (פ"ד מ"ח) אומרת:

"[א] שופר של ראש השנה אין מעבירין עליו את התחום ולא מפקחין עליו את הגל [ב] לא עולין באילן ולא רוכבין ע"ג בהמה".

הגמרא בראש השנה לב ע"ב מקשה "השתא מדרבנן [א] אמרת לא, דאורייתא [ב] מיבעיא", ומתרצת "זו [א] ואין צריך לומר זו [ב] קתני".³⁹

(ג) על המשך המשנה הנ"ל בראש השנה:

בגמרא שפירושם מתחלף". במאמר זה, כל ההפניות להליכות עולם הן למהדורת ש' פורטנוי, ירושלים תשנ"ח.

38. לפי ריטב"א, יש להבין גם את לשון הגמרא בעירובין עה ע"א, "לא זו אף זו", כמו "זו ואין צריך לומר זו"; ראה הערה 10.

39. לפי גרסת הדפוס שלנו, אך יש גרסות שלפיהן נאמר שם "לא זו אף זו". הצגנו את [א] ו[ב] לפי פירושו הראשון של רש"י, ויש פירושים אחרים וגרסות אחרות בסוגיה זו. ראה: ד' הלבני, **מקורות ומסורות: סדר מועד**, לראש השנה לב ע"ב; ח' אלבק, **סדר מועד**, בהשלמות לביצה, פ"ה מ"ב.

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

“ואין חותכין אותו [א] בין בדבר שהוא משום שבות [ב] ובין בדבר שהוא משום לא תעשה”.

הגמרא בראש השנה לג ע”א מקשה “השתא משום שבות [א] אמרת לא, משום לא תעשה [ב] מיבעיא”, ומתרצת “זו [א] ואין צריך לומר זו [ב] קתני”.

(ד) המשנה ביבמות (פ”א מ”ב) אומרת:

“[א] כיצד אם מתו צרותיהן מותרות היתה בתו... ואח”כ מת אחיו צרתה מותרת”.

והמשנה ביבמות (פ”ג מ”ז) שונה:

“[ב] גירש אחד מבעלי אחיות את אשתו ומת נשוי נכרית וכנסה המגרש ומת זו היא שאמרו וכולן שמתו או נתגרשו צרותיהן מותרות”.

הגמרא ביבמות יג ע”א מקשה שהרישא [א] סותרת את הסיפא [ב]. ר’ ירמיה משיב “תברא מי ששנה זו לא שנה זו” ורבא חולק עליו ואומר: “לעולם חד תנא הוא וזו [א] ואין צריך לומר זו [ב] קתני”.

(ה) המשנה בכתובות (פ”ה מ”ג) אומרת:

“עשתה ששה חדשים בפני הבעל וששה חדשים בפני היבם [א] ואפילו כולן בפני הבעל חסר יום אחד בפני היבם [ב] או כולן בפני היבם חסר יום אחד בפני הבעל – אינה אוכלת בתרומה”.

הגמרא בכתובות נח ע”א מקשה: “השתא בפני הבעל אמרת לא, בפני היבם מיבעיא” ומתרצת “זו [א] ואין צריך לומר זו [ב] קתני”.⁴⁰

(ו) הברייתא בנדרים יד ע”ב אומרת:

“הנודר בתורה לא אמר כלום [א] במה שכתוב בה דבריו קיימין [ב] בה ובמה שכתוב בה דבריו קיימין”.

40. כך פירש רש”י, אבל בתוספות הרא”ש כתב: “זו ואין צ”ל זו ה”ג בספרים ולכך הגיה רש”י במשנה או בפני היבם כדי לקיים גרסת הספרים אבל ברוב משניות אין כתוב בהן אלא כולה בפני הבעל חסר יום אחד בפני היבם ולפי גרסה זו צריך לגרוס לא זו אף זו קתני”. ואכן, “כולם בפני היבם...” אינו בכ”י קאופמן, בכ”י פרמה (3173) ובמשנה שברי”ף בדפוס וילנה. מאידך, גרסת רש”י תואמת את כ”י וטיקן 130: “השתא יום אחד אמרת לא כולם בפני היבם מיבעיא זו ואין צריך לומר זו קתני”, ואת גרסת כ”י מינכן 95, “השתא בפני הבעל אמרת לא בפני (?) יבם מיבעיא זו ואין צריך לומר זו קתני”, וכך גם בכ”י וטיקן 113; וגם בירושלמי (כתובות פ”ה ה”ד, כט ע”ד) כ”י ליידין יש: “ולא סוף דבר ו’ חדשים לפני היבם אלא אפי’ כולם בפני היבם...”.

את הגרסה “לא זו אף זו” המובאת בתוספות הרא”ש מקבלים גם התוספות שלנו, ד”ה השתא, ספר הישר לרבנו תם (מהד’ ש”ש שלזינגר), ס”ז, ותוספות שאנץ לכתובות (לעיל, הערה 8) לדרך נח ע”א, ד”ה היבם אינו מאכיל בתרומה, וריטב”א וכן בחידושי הרא”ה לכתובות (מהד’ ליטנר, ירושלים תשנ”ב-תשנ”ג) כאן. לפי זה אין התירוח “לא זו אף זו” מוסב על שתי הבבות שלמעלה סומנו [א] ו- [ב], אלא על שתי הבבות האחרונות: “עשתה ששה חדשים בפני הבעל וששה חדשים בפני היבם ואפילו כולן בפני הבעל חסר יום אחד בפני היבם...”.

הגמרא שם מקשה: "קתני במה שכתוב בה דבריו קיימין בה ובמה שכתוב בה צריך למימר". אחד התירושים שלה הוא על ידי אוקימתא, "דמחתא על ארעא" ועל פי זה: "זו [א] ואין צריך לומר זו [ב] קתני".⁴¹

(ז) המשנה בהוריות (פ"א מ"א) אומרת:

"הורו ב"ד וידע אחד מהן שטעו... והלך ועשה על פיהן, בין שעשו ועשה עמהן בין שעשו ועשה אחריהן בין שלא עשו ועשה הרי זה חייב".
הגמרא בהוריות (ב ע"ב) אומרת על משנה זו שהיא שנויה בדרך "זו ואין צריך לומר זו".⁴²

(ח) המשנה בכריתות (פ"ד מ"א) אומרת:

"[א] ספק אכל חלב ספק לא אכל... [ב] חלב ושומן לפניו ואכל אחד מהן ואינו יודע איזה מהן אכל... מביא אשם תלוי".

בגמרא בכריתות יז ע"ב יש אוקימתא "סיפא [ב] בשתי חתיכות, רישא [א] בחתיכה אחת" ועליה מקשים "אי הכי יש לומר חתיכה אחת מיחייב שתי חתיכות צריכא למימר". על זה משיבים: "זו [א] ואין צריך לומר זו [ב]".⁴³

"זו ואין צריך לומר זו" משמש בדרך כלל לפירוש משנה, אך כפי שניתן לראות מהרשימה הנ"ל, בעירובין עו ע"א ובנדרים יד ע"ב משמש מונח זה לפירוש ברייתא. בניגוד לזה, "לא זו אף זו" בא, כאמור, תמיד לפרש משנה.

"זו ואין צריך לומר זו" – כמו "לא זו אף זו" – בא כתשובה לקושיה: בהוריות ב ע"א (סעיף ז, לעיל) מקשים מדוע לא שנו במשנה את הדין ה'פשוט' לפני הדין שיש בו חידוש, כמו ברישא (ראה סעיף 4.3); ביבמות יג ע"א (סעיף ד, לעיל) נאמר "זו ואין צריך לומר זו" כתיורין לקושיית סתירה; ביתר הסוגיות בא המונח "זו ואין צריך לומר זו" כדי לתרץ קושיית ייתור (דהיינו, הדין שבסיפא מיותר מפני שהוא משתמע מדין הרישא מכל שכן).⁴⁴

שימוש חריג במונח "זו ואין צריך לומר זו" יש בסוגיה ביבמות יג ע"א (סעיף ד, לעיל), שכן שם מפרשים כך שני מקורות המרוחקים זה מזה: המשנה שבראש המסכת והמשנה השנויה בפרק השלישי.⁴⁵ כפי שכותב ריטב"א ליבמות יג ע"א, "זו ואין צריך לומר זו" כאן הוא "לאו דוקא, דליכא למימר הכי בתרי פרקי, אלא לומר דכיון דפירשה

41. יש שאין גורסים כאן בנדרים יד ע"ב "זו ואין צריך לומר זו"; עיין: תלמוד בבלי עם דקדוקי סופרים השלם, הוצ' מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשמ"ה, והערות 19, 20, שם. וראה גם פירוש הר"ן לנדרים יד ע"ב.

42. ראה רש"י, שם, ד"ה אלא סיפא (בע"א) וד"ה הא לא קשיא (בע"ב).

43. הגרסה בגמרא שבדפוס: "ואין צריך למימר זו", אבל בשיטה מקובצת שם: "ואין צריך לומר זו".

44. הקושיה מנוסחת בלשון "השתא... אמרת... מביעיא"; בנדרים יד ע"ב "צריך למימר" ובכריתות יז ע"ב – "...צריכא למימר".

45. בכ"י רומי 114 חסר "זו ואין צריך לומר זו" ונוסף בגיליון.

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

הכא לא נחת התם לפלה מילתא אלא דנקט חדא וה”ה לאידך”.⁴⁶ ואמנם, לשון המשנה מסייעת לריטב”א, שכן בפרק ג שנו: “גירש אחד מבעלי אהיות... זו היא שאמרו...”, כלומר, משנה זו מתייחסת למה שאמרו במשנה שבפרק א. וכך פורשה לשון המשנה על ידי רמב”ם: “אמרו זו היא שאמרו רצה לומר שגם בבא זו נכנסת תחת אותו כלל [שכללו בפרק הראשון]”.⁴⁷ להלן (סעיף 4.2) עוד נדון בשימוש זה של “זו ואין צריך לומר זו”. מהרשימה הנ”ל נראה, שכמו “לא זו אף זו”, כך גם “זו ואין צריך לומר זו” יכול להיאמר על שני עניינים המקושרים על ידי “בין... בין...”. כך, לפי הדפוס שלנו, בראש השנה לג ע”א (סעיף ג, לעיל; אך בשני כתבי יד “לא... ולא...”⁴⁸) ובהוריות ב ע”א (סעיף ז, לעיל).

קשה לקבוע מתי התחילו לפרש בדרך “זו ואין צריך לומר זו”, כי הפירושים שנוסחו כך הובאו ללא שם של אמורא. יוצא מכלל זה יבמות יג ע”א (סעיף ד, לעיל), ששם נאמר “זו ואין צריך לומר זו” על ידי רבא.

פעם אחת מובא בבבלי פירוש הכולל מעין הרחבה של המונח “זו ואין צריך לומר זו”. בברכות יג ע”ב מקשים קושיית ייתור על המשנה, “בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב...” ומפרשים אותה (גם כאן ללא שם אמורא):

חסורי מחסרא והכי קתני בפרקים שואל מפני הכבוד ואין צריך לומר שהוא משיב, ובאמצע שואל מפני היראה ואין צריך לומר שהוא משיב.⁴⁹

3.2. “אידי דחביבה ליה...”

פירושים בדרך “זו ואין צריך לומר זו” ושאינם מובאים במונח זה מצאתי רק בשתי סוגיות: ביבמות ל ע”א ולב ע”א. ביבמות ל ע”א מקשים שניתן ללמוד את הדין שבמשנה מן הדין שבמשנה שלפניה (“לא כל שכן”), ועל זה עונים: “תנא הך תנא ברישא” – משנה זו שנה רבי תחילה, ולגבי ההלכה שבמשנה שלפניה סבר תחילה שאינה כך, וחזר בו, “ואידי דחביבה ליה אקדמה ומשנה לא זזה ממקומה”. אותו תירוק, “ואידי דחביבה ליה אקדמה ומשנה לא זזה ממקומה”, ניתן גם ביבמות לב ע”א לקושיית פשיטא שם.

לפי התירוק “אידי דחביבה ליה”, הדבר שיש בו חידוש שנוי תחילה, והדבר הבא אחריו יכול להילמד ממנו; בכך דומה פירוש זה ל”זו ואין צריך לומר זו”. אולם התוספות ביבמות ל ע”א, ד”ה דחביבה, מבחינים ביניהם: “בשאר מקומות אין דוחק

46. “ובכללי רבינו בצלאל כ”י כתב ובחידושי הר”ן ליבמות פ”ק דלא אמרינן זו ואצל”ז אלא בחדא מתני” (יעיר ארזן, עין זוכר, מערכת ז אות ו).

47. פירוש המשנה, יבמות פ”ג מ”ט במהדורת הרב קאפח.

48. ראה: דקדוקי סופרים על אתר.

49. י”ג אפשטיין (לעיל, הערה 14, עמ’ 626), קובע כי “חסורי מחסרא” כאן הוא פירוש, ולא הגהה. גם הירושלמי ברכות (פ”ב ה”א, ד ע”ב) מפרש כך את המשנה, אך ללא שימוש בכיטוי “אין צריך לומר”.

לומר כן אלא אמר זו ואין צריך לומר זו" וכאן יש "בבא שלמה דלא צריכה" ("שלושה אחין נשואין..."); ומסביר ריטב"א שם, ד"ה השתא ומה התם: "והוה לה לערבינהו בחדא מתני'".

4. הרציונל של פירושים אלה

הנחה רווחת היא בתלמוד כי תנא אינו שונה דבר מיותר. והנה, כאשר מפרשים מקור תנאי בדרך "לא זו אף זו", הדבר שנשנה תחילה יכול היה להילמד, בדרך "כל שכן", מזה שנשנה בסוף; ולהפך, מי שמפרש מקור בדרך "זו ואין צריך לומר זו" סבור שמה שנשנה בסוף הוא מיותר, שכן יכול היה להילמד ממה שבא לפניו. נשאלת אפוא השאלה, מדוע סמכו ידיהם על דרכי פירוש אלה, הסותרות הנחה זו. לכך ניתנו תשובות שונות, שעליהן נרחיב את הדיבור להלן. יש הסוברים, שהעורך הוסיף את הדבר שיש בו חידוש רב יותר לאחר ששנה כבר את הדבר האחר, ויש שעמדו על כך שזו דרך התנאים לשנות שני דברים שהאחד יש בו חידוש רב יותר מאשר השני.⁵⁰

4.1. הוספת העורך

ישנה דעה שהאמוראים פירשו בדרך "לא זו אף זו", כאשר סברו שהייתור בלשון המשנה הוא תוצאה של העריכה. לגבי פירושים בדרך "זו ואין צריך לומר זו" מביאה הגמרא הסבר כזה בשתי הסוגיות שביבמות ל ע"א ולב ע"א, שנידונו למעלה (סעיף 3.2): רבי שנה תחילה את הדין שיש בו חידוש, ואחר כך שמע את הדין שאין בו חידוש "ואידי דחביבה ליה אקדמה ומשנה לא זזה ממקומה". סוגיות אלה השפיעו, כנראה, על הסבריהם של אחדים מהראשונים, כפי שיתברר להלן.

בעל ספר כריתות מסביר בדרך זו הן את פירושי "לא זו אף זו" והן את פירושי "זו ואין צריך לומר זו":

לא זו אף זו: שמע התנא שאמר לשון ראשון וכתבו, ושוב שמע מפי תנא אחר חידוש גדול יותר ונראה בעיניו וכתבו כלשון התנא ההוא, אף על פי שלשון התנא הראשון אינו צריך, לא רצה לסלקו ממשנתו, וכן 'זו ואין צריך לומר זו', שמע בראשונה לשון ראשון וכתבו ושוב שמע⁵¹ לשון שני וכתבו אע"פ שאינו צריך כלל, למען כי רצה לכתוב דברי התנאים אשר קבץ ואסף...⁵²

לפי זה, רבי חיבר שתי שמועות ששמען זו אחר זו.⁵³ בניגוד לדברים אלו, סבור רמב"ן⁵⁴

50. ר"ן בנדרים יד ע"ב, ד"ה ואי בעית אימא, נותן הסבר אחר ל"זו ואין צריך לומר זו" האמור שם: אין שם בבא מיותרת, אלא "וסיפא... לא צריכה לגופה אלא לגלויי ארישא...".

51. במהדורת סופר נשמטו כאן בגלל הדומות חמש המילים החל מ"לשון ראשון".

52. ספר כריתות, חלק ה, שער ב, סי' צ.

53. מוהר"ק על הליכות עולם (לעיל, הערה 37, שער ג פרק ב סי' ד) חולק על דעת ספר כריתות שחוברו

דעות שני תנאים שונים, ואומר ששתי הבבות הן משל תנא אחד.

54. דבריו הובאו בספר שארית יוסף, ברוקלין תשמ"ה, הנתיב השלישי כלל א.

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

שלפני רבי היו שתי ההלכות, זו שיש בה חידוש וזו שאין בה חידוש כל כך, ומשום 'תפסת מועט' כתב את זו האחרונה, ולאחר זה שינה דעתו והוסיף את ההלכה שיש בה יותר חידוש.

דברים אלה מסבירים מדוע נשנו מקורות מסוימים בדרך “לא זו אף זו”, אך לכאורה אין להבין כך מקורות שנשנו בדרך “זו ואין צריך לומר זו”, שכן מי שמוסיף דבר לטקסט נתון דרכו להוסיף אותו בסוף, ולא להקדימו. בבואו להסביר את פירושי “זו ואין צריך לומר זו”, הולך רמב”ן בעקבות דברי הגמרא הנ”ל ביבמות ל ע”א (ראה סעיף 3.2): “מפני חשיבותה כי היא מחודשת תכלית החדוש הקדימה וכתבה למעלה מהראשונה... ולא עשה כן בלא זו אף זו מפני שהחדוש היה מועט ולא חבבו להקדימו וכתבו באחרונה”. הסבר דומה הובא **ביבין שמועה**:

דלעולם התנא שנה לתלמידיו הפשוטה קודם, אלא שכשרבי שמע הדבר **מאחר** אז אינו מקדים המחודשת אלא שונה כסדר ששמע, שחייב אדם לומר בלשון רבו, אבל כשרבי עיין בדבר ומצא חלוקה פשוטה ושנאה לתלמידיו ואח”כ מצא חלוקה מחודשת, אז במילתא **דהוי מסברתו**... דכיון דהחידוש חביבא ליה ומדעתו אמרה, אקדמה ועשה זו ואין צריך לומר זו...⁵⁵

שני ההסברים, זה של **הכריתות** וזה של רמב”ן, מעוררים שאלה: מדוע השאיר רבי במשנתו את העניין שאין בו חידוש כל כך? לפי **הכריתות** (בדבריו שצוטטו למעלה), הסיבה היא כי “לא רצה לסלקו ממשנתו... כי רצה לכתוב דברי התנאים אשר קבץ ואסף”, כלומר, מטרתו הייתה להביא דברי תנאים שונים, גם אם אין בהם צורך לפסיקת הלכה. הנמקתו של **הכריתות** היא על דרך המשנה בעדויות, פ”א, מ”ה-מ”ו,⁵⁶ שאם יאמר אדם ששמע דין שאינו כהלכה, יאמרו לו שאלה דברי התנא האחר במשנה, שגם אותם שנה רבי אף כי אינם הלכה; או אם ירצו בית דין אחר, יוכלו לסמוך על דברי אותו תנא שאין בדבריו חידוש גדול כל כך.⁵⁷ הנמקת רמב”ן (מובאת בשמו **בשארית יוסף**, שם) היא: “ולא מחק הראשונה כי לא יכול לפי שכבר נתפשטה בין התלמידים”.⁵⁸

55. **יבין שמועה על הליכות עולם** (לעיל, הערה 37), שער ג פרק ב סי’ ד, בדיונו על דברי מוהרי”ק.
56. כך מנמק בעל **הכריתות** את “זו ואין צריך לומר זו”, והוא מוסיף: “ואולי גם בענין לא זו אף זו לא רצה לסלק הלשון הראשון אע”פ שאינו צריך”. בעל **יבין שמועה** (לעיל, הערה 55) סבור שמה שכותב **הכריתות** לפני זה על “לא זו אף זו”, “לא רצה לסלקו ממשנתו”, מכיון להסברו של רש”י (מובא להלן בהערה 58). אמנם לא ניתן למצוא לכך בדברי **הכריתות**.
57. בדרך דומה מנמק זאת בעל **שארית יוסף** (לעיל, הערה 54, הנתב השלישי, כלל א, ד”ה “ושמעתי...”): רבי הביא גם את הדין שיש בו פחות חידוש, כך שמי שמחמיר על עצמו ידע שיש לו על מי לסמוך; וראה עוד להלן, הערה 58. וביבין **שמועה** (לעיל, הערה 55) מביא בשם בעל **שארית יוסף** שהדעה הפשוטה משמשת, בדרך הניגוד, להבהרתה של הדעה שיש בה חידוש.
58. השווה הסברו של רש”י, ד”ה אלא לא גרסינן, לדברי הגמרא בקידושין כה ע”א, “ומשנה לא זזה ממקומה”: “לפי שהגירסא השגורה בפה קשה לשנותה ולחזור ולגורסה בלשון אחר”. וקרוכים לזה דברי **יבין שמועה** (לעיל, הערה 55) “דחש לשיבוש של התלמידים”. גם **הכריתות** מביא דברי גמרא

כפי שכבר ראינו (סעיף 3.1), "זו ואין צריך לומר זו" נאמר לפעמים על ברייתא; והוא הדין בצריכותות לצד אחד (ראה סעיף 2.2) וב"לא מיבעיא קאמר" (סעיף 2.3). אם נקבל את הסברם של הכריתות ורמב"ן, יהיה עלינו לייחס דרך עריכה זו לא רק לרבי יהודה הנשיא, אלא גם לאחדים מעורכי הברייתות.⁵⁹

הכריתות ורמב"ן הזכירו בדבריהם את המונחים "לא זו אף זו" ו"זו ואין צריך לומר זו"; לכן אפשר היה להבין את הסבריהם כמתייחסים רק לסוגיות שבהן משתמשים במונחים אלה, ולא ליתר המקומות שבהם פירשו בדרך "לא זו אף זו" (ראה סעיפים 2.2 ו-2.3).⁶⁰ אך אם כך הדבר, הרי חסר בדבריהם הסבר לכל המקורות שפורשו בדרך "לא זו אף זו" (ולכשימצא הסבר כזה, יהיה כוחו יפה כנראה גם לגבי אותם מקורות שבהם השתמשו במונחים "לא זו אף זו" ו"זו ואין צריך לומר זו"). ייתכן אפוא שכוונתם של מחברים אלה הייתה לראות כמעשה העורך גם אותם מקורות שפורשו בדרך "לא זו אף זו", דהיינו, עשו בהם צריכותא לצד אחד (סעיף 2.2; העיר על כך ביד מלאכי, סי' תקכט בשם ר' יצחק ואל"י) או שפירשו אותם בלשון "לא מיבעיא קאמר" (סעיף 2.3). אולם, אם באים להחיל את הסבר העריכה על עשרות המקומות שבהם עשו צריכותות לצד אחד או שפירשו אותם במונחים "לא זו אף זו" או "לא מיבעיא קאמר", הוא מאבד מסבירותו: האמנם רצו האמוראים לטעון כי בכל המקרים האלה נודמנו לידי העורך דברי תנאים אחרי שכבר קבע הלכה במשנתו? ייתכן, אמנם, שפירשו בדרך זו בבואם לתרץ קושיה על אמורא, כיוון שרגיל הוא שמתרצים דברי אמורא בתירוץ דחוק; אך הרי חלק מהפירושים בדרך "לא זו אף זו" אינם באים לתרץ קושיה על אמורא.

כשנעייין בדברי הכריתות, ניווכח שקיים מתח מסוים בין הסברו את תהליך ההוספה במקור ובין הנמקתו לכך שרבי לא מחק את העניין שיש בו פחות חידוש, "שאינו צריך כלל". אם אמנם רצה רבי "לכתוב דברי התנאים אשר קבץ ואסף", היינו מצפים לכך שיצרך במשנתו שני דברי תנאים לא רק כשהחליט לאחר זמן לצרף למשנה שנויה דבר "שיש בו חידוש גדול יותר", אלא גם כששני הדברים מונחים לפניו כבר בזמן הכתיבה הראשונה.

- זו בקידושין ("וכיוצא בזה איתא..."), וכנראה הוא מבינם כמו רש"י ומביא אותם לשם הסבר נוסף לכך שרבי לא מחק את העניין המיותר ממשנתו.
59. **יבין שמועה** (לעיל, הערה 55) מנסח את ההסבר במילים אלה: "דלא רצה התנא לסלקה ממשנתו". בזבחים קיט ע"א מפרשים פסוק בדרך "לא זו אף זו". הסבר העריכה אינו חל, כמובן, על פסוקים, וצריך לומר שכאן הרחיבו את השימוש במונח זה והחילו אותו גם על פסוק.
60. ולמה ינהג רבי כך רק במקומות אלה? לכאורה היה אפשר לומר כי הגמרא השתמשה במונחים "לא זו אף זו" או "זו ואין צריך לומר זו" רק כאשר הייתה בידה **מסורת** לגבי מקור מסוים זה שרבי ערך שתי הלכות זו לצד זו, ובהעדר מסורת כזאת לא השתמשו במונחים אלה (אלא בצריכותא או במונח "לא מיבעיא קאמר"). הסבר כזה אינו נראה לי סביר. הוא גם אינו משתמע מדברי הכריתות, שכן אילו סבר כך, לא היה רואה צורך להסביר מדוע במקומות מסוימים אין הגמרא מתרצת "לא זו אף זו". גם בדיבורים אחדים בתוספות (ראה יומא כג ע"א, ד"ה שתיים, בבא מציעא עט ע"ב, ד"ה השתא, מעילה טו א, ד"ה השתא) הקשו מדוע לא תירצו "לא זו אף זו", ואילו סברו התוספות שרק כאשר הייתה מסורת בדבר העריכה, לא היה מקום לקושיה זו.

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

ואכן, בדרך זו הולך מחקר התלמוד המודרני (והשווה גם דעת רמב"ן, שהוזכרה למעלה). ח' אלבק, בהתאם לשיטתו הכללית, כותב שדרכה של העריכה היה "לכנס ולקבץ, ולא לשנות למחוק ולהוסיף",⁶¹ אלא שלא כבעל הכריתות, הוא סבור כי חזרות כגון אלה שהכריתות מדבר עליהן – ואחרות – הן תוצאה של צירוף "מקורות בור-זמניים".⁶² לפי גישה זו של המחקר המודרני, הנחתם של האמוראים שאין בדברי התנאים דבר מיותר מתעלמת (במתכוון או בכלי דעת) מן הדרך שבה נערכו דברי התנאים. גישת האמוראים לטקסט התנאי היא כגישתם לדברי המקרא, והם מציינים לגבי כל דבר מדברי התנאים מה הוא בא ללמדנו.⁶³ רק במקרים ספורים פירשו מקור תנאי בדרך "לא זו אף זו" או "זו ואין צריך לומר זו", ואולי רק כאשר נלאו למצוא חידוש כל שהוא בדברי התנא (ראה גם סעיף 4.3). כאן חשוב להדגיש כי עניינו של אלבק – כעניינם של כל חוקרי התלמוד החדשים – הוא בהרכבם ופירושים של מקורות תנאיים, ואילו במאמר זה אנו דנים בשאלה כיצד פירשו **האמוראים** מקורות אלה.

4.2. סגנון התנאים

הסבר שונה מזה שעליו עמדנו למעלה הוא שצירוף שני עניינים במקור תנאי, שאחד מהם יכול היה להילמד מן השני, אינו תוצאה של עריכה, אלא משקף את דרכם של התנאים בניסוח הלכות – ניסוח לכתחילה ולא בדיעבד.

הסבר זה הוצע בספר **הליכות עולם** לגבי "זו ואין צריך לומר זו". על הסברו של הכריתות בדבר "זו ואין צריך לומר זו" כותב בעל **הליכות עולם**: "זוה איננו שווה לי, ולפי קוצר דעתי אין צורך לכך",⁶⁴ משום שלדעתו ניתן להסביר את פירושי "זו ואין צריך לומר זו" בדרך אחרת, והוא ממשיך:

שדרך התנא בהרבה מקומות לומר 'ואין צריך לומר' בפירוש... ולפעמים יקצר התנא וישמיט 'זו ואין צריך לומר זו', והיינו מה שאומר בגמרא 'זו ואין צריך לומר זו' קתני, כלומר, **כאילו** אומר התנא בפירוש 'זו ואין צריך לומר זו'.⁶⁵

כוונת בעל **הליכות עולם** היא שדרכם של התנאים להזכיר לפעמים מטעמים סגנוניים דבר שאין בו צורך (ואמנם מצאנו דוגמות נוספות לדרכם זו; ראה לעיל הערה 7).

61. ח' אלבק, **מבוא למשנה**, ירושלים-תל אביב תשי"ט, עמ' 105.

62. ראה: C. Albeck, *Untersuchungen über die Redaktion der Mishna*, Berlin 1923, p. 56.

63. אלא שכידוע, לא הרחיקו לכת כמו בדרשת פסוקים: הם לא דרשו כל מילה מיותרת, כל "את" ו"גם", שבדברי התנאים. קורא בעילום שם מעיר לי שבדומה לזה נהגו אמוראי הבבלי גם לגבי מדרש פסוקים, שאף כי "מילתא דאתיא בקל וחומר טרח וכתב ליה קרא", "היכא דאיכא לשנויי משנינן" (קידושין ד ע"ב, חולין קיח ע"ב, וראה פסחים עז ע"ב).

64. **הליכות עולם** (לעיל, הערה 37), שער ג פרק ב ס' ד.

65. נראה לי שבדברים אלה יש משום תשובה לקושיית ר' יוסף קארו בכללי הגמרא על **הליכות עולם** (לעיל, הערה 37), שם, הטוען כי אין בדברי בעל **הליכות עולם** הסבר לכך שהתנא שנה דבר שאינו צריך.

אכן, הביטוי "ואין צריך לומר" שכיח בדברי התנאים; כך, למשל, בברכות יג ע"ב (מצוטט בסוף סעיף 3.1, והיא הדוגמה שמביא בעל הליכות עולם), בשבת י ע"א, בראש השנה לג ע"א, במועד קטן ה ע"א, בגיטין נ ע"א, בבבא מציעא ס ע"א, בעבודה זרה טו ע"ב, כ ע"ב ונב ע"ב, במנחות כז ע"ב וקט ע"א, בחולין ו ע"א, ובנדה טז ע"ב.⁶⁶ הראשונים מעירים על מקורות תנאיים נוספים שבהם מקדימים את החידוש ושונים את ה'פשוט' בסוף.⁶⁷ ויש לציין גם את המשנה בפאה, פ"ב מ"א, הקובעת כי "דרך היחיד ודרך הרבים" מפסיקים לפאה, ומובן מאליו כי אם דרך היחיד מפסיקה, דרך רבים, שהיא רחבה יותר, לא כל שכן (ולא מצאתי מי מהראשונים שהעיר על כך).⁶⁸

66. אמנם על המשנה בנדרים סז ע"א, "ואין צריך לומר שקיים אחד מהם", מקשה הגמרא "למה לי למיתנא" (כלומר, דברים אלה הם מיותרים); אך ראה **שיטה מקובצת** שם, המביא את דברי הר"י "וכזאת הקושיא לא מצאתי בתלמוד". רשב"א לנדרים סז ע"א מנמק קושיא זו: "משום דידע דאיכא בהא צריכותא קא מקשה עלה לברורה". וראה תוספות, שם, ד"ה גמרא למה לי למיתני, המתמצים בדרך אחרת.

67. רש"י לשבת לד ע"א, ד"ה ואין מדליקין; ביצה לא ע"ב, ד"ה והאמרת (וכן בתוספות שם ד"ה והאמרת); מגילה יח ע"א, ד"ה קראה תרגום; גיטין נב ע"א, ד"ה אתם. רשב"ם לבבא בתרא קל ע"א, ד"ה וכי תימא. וראה להלן הערה 82, על בבא בתרא קלב ע"א, ד"ה גובה.

המיוחד לרש"י למעילה ב ע"א, ד"ה וכן אם שחט בלילה, ופירוש המיוחד לרבנו גרשום שם, ד"ה אבל שחטן ביום (אך ראה להלן, הערה 83).

תוספות בראש השנה כז ע"א, ד"ה שופר שנסדק, מפרשים תחילה את המשנה כשנויה "זו ואין צריך לומר זו" ואחרי זה (אי נמי) מציעים פירוש בדרך "לא זו אף זו" (וברא"ש כותב בפירוש: "לא זו אף זו"); וכן התוספות בביצה לא ע"ב, ד"ה והאמרת; בנדרים נא ע"ב, ד"ה ומותר בציר; בשבועות ד ע"ב, ד"ה הסול והסירה; בעבודה זרה ל ע"ב, ד"ה לא בהמתו, על הברייתא "ולא ישקה מהן לא בהמתו ולא בהמת חבירו": "דזו ואצ"ל זו קתני ודרך התנא לשנותם יחד" (כלומר, זהו צירוף שגור), וכך גם בתוספות שאנץ (הודפס בשיטת הקדמונים לעבודה זרה, מהד' מ"י בלוי, ניו יורק תשכ"ט): "זו ואין צריך לומר זו קתני ואינו אלא כלל בעלמא"; בנדה לו ע"ב, ד"ה או ששפתה: "כדי נסכה דהא מרישא שמעינן לה". על השימוש הרגיל של "כדי נסכה" ראה: ש"ש שלזינגר (לעיל, הערה 3), עמ' 54-59.

רא"ש לשבת, פ"ד סי"ב.

ר"ן לנדרים ל ע"א, ד"ה הכא שאני; שם נא ע"ב, ד"ה ומותר בטריה; ובחידושי לגיטין פז ע"א, ד"ה ולתכשר, הוא מפרש כך את סברת המקשה (קס"ד), וכן פירש רמב"ן שם, ד"ה הא דאקשינן (ומה שהוא כותב שם "לא זו אף זו" כוונתו בודאי ל"זו ואין צריך לומר זו") והמיוחד לריטב"א, שם.

68. ובלשון זו מובאת המשנה גם במנחות עא ע"ב; אך בבבא בתרא נה ע"א: "ודרך הרבים ודרך היחיד" – "לא זו אף זו". גם בתוספתא פאה (פ"א ה"ח, מהד' ליברמן עמ' 43) "דרך היחיד" קודם ל"דרך הרבים". אשר ל"שביל הרבים ושביל היחיד", יש גרסות שבהן הסדר הפוך; ראה **תוספתא כפשוטה**, ניו יורק תשט"ו, זרעים, א, עמ' 134.

כמו כן, כאשר שנו "בין... בין..." או "אחד... ואחד..." נשנה הדבר ה'פשוט' לעתים קרובות בסוף; ראה תוספות בפסחים פה ע"א, ד"ה אחד; בסוכה כ ע"א, ד"ה אחת; בכתובות כ ע"ב, ד"ה אחד; הליכות עולם (לעיל, הערה 64) ויבין **שמועה** שם ורש"ש לשבת קנה ע"א. וכך גם כששנו "כשם ש..."

פ"ה ה"ב, מהד' ליברמן עמ' 85, הי"ט וה"כ, מהד' ליברמן עמ' 91, עירובין פ"ג ה"י, מהד' ליברמן עמ' 100 (אך ראה עירובין נב ע"א), יבמות פ"ג ה"א, מהד' ליברמן עמ' 45 (השווה יבמות קח ע"א), בבא קמא פ"ד ה"ו, מהד' ליברמן עמ' 16 (וכעין זה בבא קמא יג ע"ב) ותוספתא טהרות פ"ג ה"ג, מהד' צוקרמאנדל עמ' 663.

ג. "אפילו" – המשנה בבבא מציעא פ"ז מ"ג "היה עושה בידיו אבל לא ברגליו ברגליו אבל לא בידיו אפילו בכתפו הרי זה אוכל". ובדומה לזה, "אפילו" במשנה יבמות פ"ו מ"א, קידושין פ"ד מ"ח, שבועות פ"ז מ"ד וחולין פ"ב מ"ב.⁷²

ד. "ולא עוד אלא" – לשון זו שכיחה במיוחד בדברי אגדה, אך היא מצויה גם בדברי הלכה, כגון: ברכות כד ע"ב, מועד קטן ו ע"ב, גיטין יב ע"א, בבא בתרא קעה ע"ב, בכורות ל ע"ב. וכן שכיח "ולא עוד אלא אפילו..." כגון: פסחים פט ע"ב (ושם מפרשים לשון זו על ידי "לא מיבעיא קאמר"; ראה סעיף 2.3), יבמות סו ע"ב, כתובות קג ע"א, גיטין לז ע"א, בבא מציעא לח ע"ב, מכות ו ע"ב, ערכין ד ע"ב.

ה. "וכן" – ראה האמור למעלה, סעיף 2.2, על לשון זו.

יש אפוא מקום להשערה שהתנאים היו רגילים להקדים את ה'פשוט' ל'חידוש'; פעמים ציינו זאת בעזרת ביטויים כמו "אפילו" או "יתר מכן" ולפעמים לא ציינו זאת על ידי ביטוי כל שהוא (כשם שהשמיטו "ואין צריך לומר", לפי דברי בעל הליכות עולם). האמוראים, בהכירם דרך ניסוח זו של התנאים, פירשו לפעמים מקורות תנאיים בדרך "לא זו אף זו", וכשפירשו כך, יש שנוקקו למונח "לא זו אף זו", יש שהשתמשו במונח "לא מיבעיא קאמר", ויש שעשו צריכותא לצד אחד.

נשאלת השאלה, איזה משני ההסברים לפירושי "לא זו אף זו" שנידונו כאן, הסבר העריכה וההסבר הסגנוני, היה מקובל על הראשונים. מלבד דברי רמב"ן, הכריתות (סעיף 4.1) והליכות עולם (סעיף 4.2), לא מצאנו אצל הראשונים קביעה מפורשת בנידון זה. אמנם יש מהם שכותבים ש"אורחא דתנא" לשנות "לא זו אף זו",⁷³ אבל אפשר שבדברים

72. את שלוש המשניות האלה ביבמות, בקידושין ובשבועות מפרשת הגמרא (ביבמות נג ע"ב, בקידושין עח ע"ב ובשבועות מז ע"ב) בלשון "לא מיבעיא קאמר" (סעיף 2.3).
ויש "אף" השנוי כנראה כניגוד לדעה אחרת: בתוספתא ידים פ"א ה"א, מהד' צוקרמאנדל עמ' 680 שנו "מי רביעית נוטלין לידים לאחד אבל לא לשנים", ובמשנה ידים פ"א מ"א: "מי רביעית נותנין לידים לאחד אף לשנים".

73. רש"י סוכה כ ע"א, ד"ה אי הכי: "וכן דרכי התנאים בכל מקום דהיא דפשיטא ליה תנא ברישא ואותו השני כשבא להשמיענו שהוא שוה לו הוא שונה אחריו", ועל סמך זה הוא מהפך את הגרסה במשנה. וראה עוד גיטין טו ע"ב, ד"ה בפני נכתב, סנהדרין סז ע"א, ד"ה ולא זו אף זו.
תוספות: יבמות ב ע"א, ד"ה עד סוף העולם: "אורחיה דתנא למיתני לא זו אף זו"; תמורה יז ע"ב, ד"ה לא מיבעיא: "וי"ל דלא זו אף זו קתני שכן דרך משנה לשנויי הכי": מעילה טו ע"א, ד"ה השתא, "וכי אין דרך משניות בהרבה מקומות ששונה בהן בזה הענין בזה ואף זו"; וראה עוד שבת נג ע"א, ד"ה אילמא, ושיטה מקובצת לבבא מציעא עט ע"ב, ד"ה גרסת רש"י, בשם התוספות: "ולוא"ז קתני וארחא דתנא למתני ואפילו זה".

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

אלה אינם באים אלא לציין את העובדה שדרך פירוש זו היא שכיחה, מבלי להסביר את התופעה. יותר ברורה וחד-משמעית בעניין זה היא לשונו של רשב"א ליבמות ב ע"א: “הא דקתני פוטרות צרותיהן וצרות צרותיהן עד סוף העולם, לישנא דתנא הוא למתני הכי”.

ויש עוד עובדות המצביעות על כך שהראשונים ראו ב"לא זו אף זו" עניין שבסגנון. התוספות וראשונים אחרים מפרשים לפעמים דברי תנאים בדרך "לא זו אף זו" גם כשאינן הגמרא אומרת זאת.⁷⁴ יש לשער שמי שפירש כך הבין כי פירושי "לא זו אף זו" מבוססים על סגנון שהיה מקובל על התנאים. אילו סברו, כמו בעל ספר כריתות, שיש כאן הוספת דברים על ידי העורך, היה אפשר לצפות לכך שיציינו זאת בפירוש, לפחות בחלק מן

שיטה מקובצת לבבא קמא ח ע"א, ד"ה תמיהא לי (בשם "תוספי תוספות להרא"ש ז"ל"): "וכל התלמוד מסודר על דרך לא זו אף זו ואף במקומות הרבה זו ואצ"ל זו".

ר' יצחק קנפאנטון, **דרכי התלמוד**, ירושלים תשמ"א, סימן ה', עמ' 42: "ולפעמים גם כן התנא יאמר תחלה הנושא המעט חידוש ואחר כך יאמר הנושא שיש בו יותר חידוש וזה הדרך הנהוג יותר בתלמוד".

גם בעל הליכות עולם (לעיל, הערה 37), כותב ש"לא זו אף זו" מתרצים "בכל דוכתא". וראה עוד ההפניות שבהערה 80, להלן.

74. רש"י: נוסף על הדיבורים שצוינו בהערה 73 ראה: שבת קד ע"ב, ד"ה על שני דפי פנקס; חולין ג ע"א, ד"ה צריך שיהא יושב ומשמר; חולין כו ע"א, ד"ה והכא נמי.

רשב"ם: בבא בתרא נה ע"ב, ד"ה דרך הרבים וד"ה שביל הרבים; בבא בתרא עט ע"א, ד"ה לא לזה ולא לזה; בבא בתרא קלב ע"א, ד"ה גובה.

תוספות: נוסף על הדיבורים שצוינו בהערה 73, ראה: שבת נג ע"א, ד"ה אילימא; שבת קיז ע"ב, ד"ה כלי אחר; ראש השנה יב ע"א, ד"ה אידי דחביבא ליה; מועד קטן ב ע"א, ד"ה לגינתו ולחורבתו; יבמות ב ע"א, ד"ה עד סוף העולם; יבמות לו ע"ב, ד"ה ולא קתני יפריש; כתובות לד ע"א, ד"ה כי קא פטרי; כתובות קח ע"א, ד"ה ועל העתיד לגבות (עיין ריטב"א שם, ד"ה תורמין); נדרים כז ע"ב, ד"ה נודרים להרגין (וכך פירשו שם גם המיוחס לרש"י והרא"ש); נדרים כט ע"ב, ד"ה מידי דהוה; גיטין י ע"א, ד"ה ואדם יוצא בה; גיטין מז ע"ב, ד"ה בצרן ושיגרין ביד שליח; בבא קמא מז ע"א, ד"ה הקדר; בבא מציעא נח ע"ב, ד"ה אם הוא בן גרים; בבא מציעא צז ע"א, ד"ה שאלה; מכות ז ע"א, ד"ה היה יורד בסולם; שבועות כ ע"א, ד"ה לישנא איתקל ליה; עבודה זרה כ ע"ב, ד"ה ואי אשמעינן; שם מ ע"ב, ד"ה ה"ג אוצר; שם נה ע"א, ד"ה לוקחין גת בעוטה; תמורה יז ע"ב, ד"ה לא מיבעיא; נדה ה ע"א, ד"ה כל הנשים; נדה מה ע"ב, ד"ה קודם הזמן הזה.

רמ"ה (מובא בריטב"א כ"י, מהד' א' ליכטנשטיין, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ם, לגיטין נט ע"א, ד"ה אמר רב נחמן): "דקולי קולי נקיט ברישא".

רמב"ן: גיטין פז ע"א, ד"ה הא דאקשינן; קידושין נ ע"ב, ד"ה אבל פחות; בבא בתרא נה ע"ב, ד"ה ולפי דעת – בשם "יש מי שמתרין".

ר"ן: נדרים מג ע"א, ד"ה היה ביתו; שם פט ע"ב, ד"ה קונם שאני נהנית. שם מ ע"א, ד"ה אין מבקש עליו: "אין צריך לומר שאינו מועיל לחיות אלא אפי'...".

שיטה מקובצת לבבא מציעא מד ע"א: ד"ה וז"ל תלמיד הר"ף.

וראה גם מה שמביא בעל המאור בראש פרק שני בגיטין בשם ה"ר משה בר יוסף.

ויש שמקשים מדוע אין הגמרא מתרצת "לא זו אף זו": **שיטה מקובצת** לבבא קמא ח ע"א, ד"ה תמיהא לי, בשם "תוספי תוספות להרא"ש ז"ל".

המקומות; ולא מצאנו שעשו כך. הווה אומר, הם לא ראו צורך בהסבר, כי הניחו שזו דרך רגילה של ניסוח.

על גישה זו מבוססים גם הדברים שנמסרו בשם "גליון" בשיטה מקובצת לבבא מציעא מד ע"ב, ד"ה וכתב עליו: "דלא שייך למימר לא זו אף זו אלא אם כן היו שנויות שני הבבות בשוה אבל הכא דתנא בבבא קמייתא והיפות אינן קונות הרעות ובשניה קונין זה את זה לא שייך למימר לא זו אף זו". אם סדר דברים זה הוא מעשה ידי העורך, אין סיבה לכך שהוא לא יסמך שתי בבות שאינן 'שוות' אחת לשנייה; ההסבר בשיטה מקובצת מובן רק על סמך ההנחה שפירוש "לא זו אף זו" מבוסס על דרך ניסוח מקובלת על התנאים.

וכן באשר ל"זו ואין צריך לומר זו". התוספות ביבמות ל ע"א, ד"ה דחביבה, מבחינים בין התירוץ "איידי דחביבה ליה" (סעיף 3.2) ובין "זו ואין צריך לומר זו". "איידי דחביבה ליה" מתייחס לעריכה של רבי, ואם ראו בו תירוץ השונה מהתירוץ "זו ואין צריך לומר זו", הרי שלא ראו בזה האחרון קביעה בדבר מעשה ידיו של עורך שצירף דברים שונים.⁷⁵

אלא שיש כאן מקום לתמוה: אם ראו ב"לא זו אף זו" וב"זו ואין צריך לומר זו" דרכי ניסוח מקובלות, לא היה לכאורה מקום להקשות קושיית ייתור לגבי המקורות שבהם שנו את ה'פשוט' שלא לצורך לפני ה'חידוש' או לאחרי; "ודקארי לה מאי קארי לה". התשובה לכך היא, לדעתי, שבעיני האמוראים הדרך הרגילה והשכיחה יותר הייתה ניסוח שאין בו דבר מיותר כלל. במילים אחרות, פירוש מקור בדרך "לא זו אף זו" או בדרך "זו ואין צריך לומר זו" נחשב לפירוש קצת דחוק, ופירושו כך רק כשהיה נראה להם הכרחי. להלן (סעיף 4.3) נבדוק על מה יכולה תשובתנו זו להסתמך.

ואולם, גם ההסבר הסגנוני אינו מתאים בכל המקומות שהבבלי פירש אותם כשנויים "לא זו אף זו" או "זו ואין צריך לומר זו". יש בו אמנם כדי להסביר מדוע שנו דבר 'פשוט' סמוך לדבר שיש בו 'חידוש', אבל אין הוא חל על מקרים ששני הדברים מרוחקים זה מזה. למשל, בסנהדרין סא ע"ב, תירצו "לא זו אף זו" על שתי בבות – האחת המשנה השישית בפרק והאחרת המשנה העשירית בפרק. וכן ביבמות יג ע"א אמרו "זו ואין צריך לומר זו" על משניות בשני פרקים שונים (סעיף 3.1). לפי הסבר

75. יש והראשונים העירו כי התנאים רגילים לשנות דבריהם בדרך "זו ואין צריך לומר זו". ר"ן לנדרים סז ע"א, ד"ה קיים אחד מהם, כותב: "דאע"ג דאורחיה דתנא למתני זו ואצ"ל זו..." (וכעין זה מקשים התוספות שם, ד"ה למה לי למיתני, אבל דבריהם מוסכים על המשנה שבה נשנה בפירוש "ואין צריך לומר"); וראה גם הציטוט משיטה מקובצת, לעיל הערה 73. אין מכאן ראייה שראו את פירושי "זו ואין צריך לומר זו" כמבוססים על סגנון התנאים, שכן ייתכן שרק רצו לציין את העובדה שסדר זה הוא שכיח.

הפירוש המודפס בש"ס וילנא (אחרי מסכת מידות) בשם "פירוש קדמון" למסכת מעילה מביא הסבר סגנוני משלו למעילה ב ע"א: "והא דקתני שחט בלילה וזרק ביום לאו דוקא, דהשתא שחט ביום וזרק בלילה דעיקר עבודה בלילה קא עביד, מועלין בו, כ"ש הני דשחט בלילה וזרק ביום דעיקר עבודה ביום הוא, אלא אידי דתנא שחט ביום וזרק בלילה תנא נמי שחט בלילה וזרק ביום".

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

העריכה אין הדבר תמוה, שכן העורך עשוי להוסיף דבר 'חידוש' במקום מרוחק; ואילו ההסבר הסגנוני אינו נראה מתאים לסוגיות אלה. מי שנוקט בהסבר הסגנוני נאלץ, כמדומני, לומר, כי במקומות אלה נקט אמנם המתרגם במונח “לא זו אף זו”, שבמקומות רבים משמש לציון תופעה סגנונית, אלא שכאן רצה לומר שהעורך השאיר את שני העניינים במשנתו. יש כאן מקרה של “חד לישנא בתרי דוכתי בתרי פירושי”, כלשון הרא”ה בחידושו לכתובות נח ע”א.

לכסוף נציין, כי ייתכן שאין הסבר אחד ויחיד לכך שיש מקורות המנוסחים בדרך “לא זו אף זו” או “זו ואין צריך לומר זו”. אפשר שבין המקומות שפורשו כך יש כאלה שאמנם מורכבים ממקורות שונים (בין אם העורך הוסיף את האחד מהם לאחר זמן, כדעת בעל ספר כריתות ורמב”ן, בין אם היו שניהם לפניו כשצירפם, כדעת ח’ אלבק, למשל), ואילו אחרים נוסחו לכתחילה בסגנון זה, משום שהתנא ראה מקום לכך, ביודעו שניסוחים דומים לאלה היו רווחים במקורות, כפי שהראינו. סיכומו של דבר, הסבר העריכה וההסבר הסגנוני אינם מוציאים זה את זה.⁷⁶

4.3. פירושים דחוקים

למעלה אמרנו ש”לא זו אף זו” וגם “זו ואין צריך לומר זו” נחשבו לפירושים דחוקים. נבסס עתה טענה זו.

דעת האמוראים

אין בכבלי התבטאות ישירה לגבי השאלה אם פירושי “לא זו אף זו” הם פירושים דחוקים או לא; על דעתם של האמוראים בנידון זה ניתן ללמוד רק בעקיפין, על פי קושיות שאפשר היה לתרצם ב”לא זו אף זו” ובמקום זה העדיפו תירוצים אחרים. בעבודה זרה סח ע”ב מקשים “השתא ומה סיפא... רישא... מיבעיא” ואין מתרצים “לא זו אף זו”, אלא אומרים “רישא לר”ש איצטריך”. בערכין ל ע”א מקשים כעין זה ומתרצים “נרה איצטריך ליה”, ולא אומרים “לא זו אף זו”. בכבא מציעא לח ע”א עושים צריכותא (לשני צדדים – חידוש לתנא אחד וחידוש לתנא שני) למשנה (“וכן שני כלים”), ורק אחרי שדוחים אותה, אומרים “לא זו אף זו”.⁷⁷ עצם העובדה שבמקומות רבים ראה הבבלי צורך לעשות צריכותא לשני צדדים ולא הסתפק בצריכותא לצד אחד, שכאמור היא פירוש בדרך לא זו אף זו, מוסברת בכך (כפי שהעיר לי פרופ’ ז’

76. אין זה ברור אם האמוראים עצמם הכירו בשתי אפשרויות אלה; ראה האמור בעניין זה למעלה בסעיף זה ובסעיף 3.2.

77. מאידך, בסנהדרין ס ע”ב יש שני תירוצים לרומיא, של אביי ושל רבא, בדרך של העמדת שני המקורות במקרים שונים, ועם כי אין דוחים תירוצים אלה, מובא גם תירוצו של רבינא “לא זו אף זו קתני”. הסיבה היא אולי שרבינא סבר כי “לא זו אף זו” עדיף על העמדת המקור במקרה מיוחד. ואולי מסיבה זו יש בנדרים יד ע”ב “ואיבעית אימא... וזו ואין צריך לומר זו קתני” אחרי תירוץ על ידי אוקימתא (ועיין היטב בפירוש ר”ן שם).

דימיטרובסקי) שראו בתירוץ בדרך "לא זו אף זו" תירוץ דחוק במידה מסוימת. ראייה מכרעת אין בכל אלה, כמובן.

נעבור עתה לפירושי "זו ואין צריך לומר זו". מצאנו שמתרצים "זו ואין צריך לומר זו" אחרי שכבר הוצע תירוץ אחר שלא נדחה. ביבמות יג ע"א מעדיף רבא את התירוץ "זו ואין צריך לומר זו" על פני האפשרות להעמיד את שתי הבבות בתרי תנאי; ואולי ניתן ללמוד מזה שהוא ראה ב"זו ואין צריך לומר זו" תירוץ טוב יותר. כמו כן אומרים "זו ואין צריך לומר זו" בנדרים יד ע"ב, כאשר האלטרנטיבות הן העמדה במקרים שונים וצריכותא (אך ראה לעיל הערה 41). ועוד יש לציין שבעירובין עו ע"א מפרשים "זו ואין צריך לומר זו", ושם שנו דבר והיפוכו ואפשר היה לתרץ "אידי...".

מאידך, יש סוגיות שבהן מפרשים מקור תנאי ששנויים בו שני עניינים, ומביאים ראייה לפירוש מסוים: אילו היה הפירוש שונה מזה, היה העניין השני נובע מהראשון מכל שכן. ראייה כזאת אפשר היה לדחות – "זו ואין צריך לומר זו קתני"; אלא שבסוגיות הבאות אין הגמרא דוחה אותה: ביבמות עו ע"ב ("השתא אמה כשרה היא מיבעיא"), בנדרים כט ע"ב ("השתא יש לומר... צריכא למימר") ובבכורות כה ע"א ("ומה שוחט... מיבעיא"). אולי נובעת ההימנעות מדחייה זו במקומות אלה מכך שראו ב"זו ואין צריך לומר זו" פירוש דחוק. אין להגיע אפוא למסקנה חד-משמעית לגבי דעתם של האמוראים בעניין "זו ואין צריך לומר זו".

דעת הראשונים

מדבריהם של אחדים מהראשונים אנו למדים שהם התבססו על ההנחה ש"לא זו אף זו" הוא תירוץ דחוק. התוספות ביומא כג ע"א, ד"ה שתיים (באחד משני התירוצים בדיבור זה, על התירוץ השני) אומרים על "לא זו אף זו": "היכא דאיכא שינויא אחרינא קאמר ליה"; תוספות הרא"ש לקידושין מא ע"א, ד"ה השתא, כותבים כי לא תירצו "לא זו אף זו" "הואיל ויודע טעם מפרש";⁷⁸ ריטב"א לקידושין מא ע"א כותב "דכל היכא דאפשר לפרושי באנפא אחרינא לא מוקמינן מתניתין בלא זו אף זו"; ובדומה לזה בהליכות עולם, שער ג פרק ב סי' ד על סוגיה זו. וראה עוד יעיר אוזן (עין זוכר), ירושלים תשל"ב, מערכת ז אות ו, המביא כך בשם "ר"י הזקן בתוספותיו" וכותב כי הוא מצא כך גם בספר כללי שמואל לר' שמואל סיריליו (ונציה שפ"ב). שונה מזה דעתו של רבנו תם (כפי שהובאה בתוספות בבבא מציעא עט ע"ב, ד"ה השתא): הוא דוחה את גרסת הדפוס בכרייתא – אשר עליה מקשה הגמרא קושיית יתור – מפני גרסה אחרת, בנימוק "דאין זה פירכא דזו ואף זו קתני".

78. יש שתי אפשרויות להבין דבריו אלה: 1. היה אמנם צורך לשנות את הבבא המיותרת, כי התנא רצה להשמיענו דין נוסף, שאינו נובע מהמשך בדרך כל שכן (מצוה בו יותר מבשלווחו), ולכן לא תירץ "לא זו אף זו"; 2. במקום שיש אפשרות לתרץ תירוץ אחר, יש להעדיף אותו על התירוץ הדחוק "לא זו אף זו". אבל את דברי התוספות הנ"ל ביומא כג ע"א אפשר להבין רק בדרך השנייה.

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

אשר לפירושי “זו ואין צריך לומר זו”, הערות רבות בדברי הראשונים מעידות על כך שראו בהם פירושים דחוקים,⁷⁹ ולא עוד אלא שכמה מהם חשבו אותם לדחוקים יותר מפירושי “לא זו אף זו”.⁸⁰ אמנם יש מן הראשונים שהעירו על מקור תנאי שהוא נשנה בדרך “זו ואין צריך לומר זו” (ראה לעיל הערה 67) ואפילו מציינים כי דרך התנאים לשנות דבריהם בדרך “זו ואין צריך לומר זו” (ראה לעיל הערה 75); אבל הדברים יכולים

79. תוספות: שבת סד ע”ב, ד”ה ובלבד שלא: “ודוחק הוא לומר זו וא”צ לומר זו קתני”. בפסחים לט ע”ב, ד”ה לא שלוקין, הם מנמקים את פירושם כך: “דאי לאו הכי הוי זו ואין צריך לומר זו”. ביומא פד ע”ב, ד”ה מכבין, מקשים התוספות שהברייתא שנויה בדרך “זו ואין צריך לומר זו”. בבבא קמא קה ע”ב שואלים התוספות, ד”ה ושמואל: “תימה היכי מ”ל לחיוב דאם כן הויא ברייתא זו ואין צ”ל זו”.

בשיטה מקובצת לבבא קמא ח ע”א ד”ה אלא פשיטא בזה אחר זה מובא בשם “גליון”: “וקשה דאם כן הווי זו ואין צריך לומר זו...”. וראה מה שכתב ד’ הלבני (מקורות ומסורות: בבא קמא, ירושלים תשנ”ג, עמ’ 22-23 על סוגיה זו בבבא קמא ח ע”א. רא”ש לגיטין, פ”א סי”ט, דוחה את האפשרות שבמתנה אומרים “תן כזכי דמי”, כי לפיה שנויה הברייתא בדרך “זו ואין צריך לומר זו”. הכריתות (חלק ה שער ג, סי’ ל), כותב על “זו ואין צריך לומר זו”: “זוה התירוץ אינו מתרץ כי אם מדוחק גדול שאינו יכול לתרץ תירוץ אחר”. וכעין זה גם בשער ב, סי’ יט. וראה גם מה שמובא בהערה 80 להלן.

80. רש”י במנחות יא ע”א, ד”ה מלח בת הקרבה היא: “ואי קשיא ולישמעינן לבונה וכל שכן צרור ומלח, תרין אי תנא לבונה ברישא הכי נמי דלא מיבעיא ליה למיתני צרור ומלח, אלא הואיל ונקט צרור ברישא, תנא לבונה ומלח”. בסוכה כ ע”א מהפך רש”י, ד”ה אי הכי, את הגרסה במשנה מפני ש”וכן דרכי התנאים בכל מקום דהיא דפשיטא ליה תנא ברישא”.

התוספות בסוכה ב ע”ב, ד”ה עד ארבעים, אומרים שיש מקום להקשות קושיית ייתור כאשר התנא שנה בדרך “זו ואין צריך לומר זו”, ואילו כאשר שנה בדרך “לא זו אף זו”, אינו מקשה (“ולא תיקשי דלא דייק הכא השתא חמשים כשרה ארבעים מיבעיא [כלומר, קושיה שניתן לתרצה: לא זו אף זו] כדדייקין... דהתם ניחא דהוי זו ואין צריך לומר זו משום הכי קשיא ליה”). ביבמות ב ע”א, ד”ה עד סוף העולם, אומרים התוספות כי “אורחיה דתנא למיתני לא זו אף זו” ומיד אחרי זה מקשים שהמשך המשנה, “עד סוף העולם”, הוא מיותר, ואינם אומרים שהיא שנויה בדרך “זו ואין צריך לומר זו”. ביבמות לו ע”ב, ד”ה ולא קתני, מקשים התוספות שאחד משני הדברים השנויים הוא מיותר, ומביאים גרסה שלפיה הם שנויים בסדר הפוך, והוא סדר “לא זו אף זו” (ואחרי זה מפרשים את הגרסה שהייתה לפנייהם ואינם אומרים שהיא בדרך “זו ואין צריך לומר זו”). ביבמות קא ע”א, ד”ה הכה, מסבירים התוספות מדוע סידר התנא דבריו בדרך “זו ואין צריך לומר זו” ולא בדרך “לא זו אף זו” (“ע”ש במהר”ם); וכך גם בזבחים טו ע”ב, ד”ה טבול יום. בבבא מציעא עט ע”ב, תוספות ד”ה השתא, מובאת דעת ר”ת על גרסת הדפוס “דאין זה פירכא דזו ואף זו קתני... וע”כ נראה לו כגירסא שמצא”, שלפיה שנוי ה’חידוש’ תחילה (כלומר, הברייתא שנויה בדרך “זו ואין צריך לומר זו”) ולכן יש מקום לקושיית הגמרא. במעילה ב ע”א, מביאים התוספות, ד”ה שחטן, את דעת ר”י שמהפך את הגרסה במשנה “דאית ליה למיתני אותו שהוא חידוש יותר בסיפא”, ובשיטה מקובצת שם, אות כה, מביא מה שכתבו “תוס’ מהר”פ” כי – בניגוד ל”לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו” “ולא הוי שיטת המשנה”.

הליכות עולם (לעיל, הערה 37), על “זו ואין צריך לומר זו”: “אינו מתרץ אלא מן דוחק גדול דלא אפשר ליה בלאו הכי אבל לא זו אף זו בכל דוכתא”.

להתיישב זה עם זה, שכן יש דרגות שונות של דוחק, וגם פירוש דחוק הוא תירוץ אפשרי. כך יכול הר"ן לכתוב בנדרים סז ע"א, ד"ה קיים אחד מהם, ש"זו ואין צריך לומר זו" הוא "אורחיה דתנא", בעוד שבנדרים ל ע"א, ד"ה הכא שאני (התחלת הדיבור – כט ע"ב) הוא כותב "אפשר דדחיק נפשיה למימר זו וא"צ לומר זו קתני כדאשכחן דכוותה בהש"ס טובא" (כלומר, הפירוש הדחוק הוא שכיח!).

איזה פירוש עדיף – "לא זו אף זו" או "זו ואין צריך לומר זו"?

כאמור, יש מהראשונים שהבחינו בין "לא זו אף זו" ובין "זו ואין צריך לומר זו" מבחינת מידת הדחוק שבתירוצים אלה. כאן יש מקום לשאול: מניין להם זאת? האם יכלו להסתמך בנידון זה על העדפתם של אמוראי בכל דרך פירוש אחת על פני חברתה?⁸¹ לכאורה יוצא מהסוגיה בהוריות ב ע"א-ע"ב כי "לא זו אף זו" עדיף על "זו ואין צריך לומר זו"; וכך נאמר שם:

למה ליה למיתנא כל הני. בשלמא רישא לא זו אף זו קתני, אלא סיפא דלחיובא איפכא מיבעי ליה, זו ואין צריך לומר זו קתני.

אלא שייטכן שיש להבין את האמור שם בדרך אחרת: מאחר שהרישא מנוסחת בדרך "לא זו אף זו", אין לפרש את הסיפא בדרך "זו ואין צריך לומר זו", שכן אין זה סביר שהתנא ינסח את המשנה "בתרי גוונני"; ועל כך עונה הגמרא, שלמרות זאת צריך לפרש את הסיפא בדרך "זו ואין צריך לומר זו" (כך מפרש סוגיה זו בספר באר שבע, ירושלים תשכ"ט, להוריות ב א, ד"ה למה ליה למיתני). עיקרון זה נוסח על ידי התוספות למעילה ב ע"א, ד"ה ששחטן: "א"כ תני זו ואין צריך לומר זו והדר תני לא זו אף זו ואין זו שיטת תנאים".⁸²

81. בסעיף 4.1 צוין כי ההסבר שלאחר שקבע את משנתו הוסיף עליה העורך דברים, הסבר זה מתקבל על הדעת יותר לגבי "לא זו אף זו" (כאשר הוספתו באה אחרי הטקסט הנתון) מאשר לגבי "זו ואין צריך לומר זו" (הוספה לפניו). אבל, כפי שראינו בסעיף 4.2, רוב הראשונים אינם נוקטים בהסבר העריכה.

82. אמנם מוהרי"ק להליכות עולם (לעיל, הערה 64) אומר על דיבור זה בתוספות "דאשכחן דתני תנא לא זו אף זו וזו ואין צריך לומר זו בהדי הדדי"; אך כבר העיר על כך בספר יעיר אוזן (עין זוכר), ירושלים תשל"ג, מערכת ז, ס"ז, שמהתוספות משמע ההפך.

על דברים אלה בתוספות מסתמכים בשיטה מקובצת לכתובות סו ע"א, ד"ה וסו בר בשת הוא ובספר באר שבע, ירושלים תשכ"ט, על הוריות ב ע"א, ד"ה למה ליה. שיטה זו נמצאת גם בתוספות הרא"ש ליומא סה ע"א, ד"ה אם משנתרמה תרומה: "ואין לומר זו ואצ"ל זו קתני דע"כ סיפא... לא זו אף זו", ובדרך זו צריך להבין גם את דברי התוספות ביומא שם, ד"ה נשבעים לגזברין, ואת התוספות לכתובות קח ע"א, ד"ה ועל העתיד לגבות (כך מבין את דבריהם שם גם ריטב"א לכתובות קח ע"א, ד"ה תורמין, וכן בשיטה מקובצת, שם, ד"ה בשלמא), והתוספות בבבא מציעא נח ע"א, ד"ה נשבעין, ותוספות הרא"ש, שם, ד"ה דתניא. וזו גם דעת רמב"ן לגיטין טו ע"א, ד"ה ה"ג רש"י ז"ל: "ולא בעי לתרוצי זו ואין צריך לומר זו קתני משום דרישא קתני לא זו אף זו ובתרי גוונני לא מוקמינן מתניתין", והיא מובאת גם בשארית יוסף (לעיל, הערה 54), הנתיב השלישי, כלל ב: "כתב

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

בתמורה יז ע"ב יש רמז לכך (אך לא יותר מרמז) שבבבלי העדיפו לפרש מקור בדרך "לא זו אף זו" ולא בדרך "זו ואין צריך לומר זו": המשנה שם שונה "ולדן וולד ולדן עד סוף כל העולם", ומקשים עליה ש"עד סוף כל העולם" – הדבר השנוי בסוף – מיותר. לפי זה אפשר היה לתרץ זו ("ולדן...") ואין צריך לומר זו ("עד סוף כל העולם"), אך במקום זאת מעדיפה הגמרא שם לומר שהמשנה מתפרשת "לא מיבעיא... אלא אפילו...", דהיינו בדרך "לא זו אף זו" (אך עיין בתוספות שם, ד"ה לא מיבעיא).

בקבעם שפירוש בדרך "זו ואין צריך לומר זו" דחוק יותר מפירוש בדרך "לא זו אף זו" לא יכלו הראשונים אפוא להסתמך על דברי הגמרא. אך אפשר שהביאו בחשבון את ההבדל בשכיחותן של שתי דרכי פירוש אלה. הצריכותות לצד אחד הן כולן בדרך "לא זו אף זו", עד כמה שיכולתי לבדוק: אין צריכותות שלפיהן הדבר שיש בו 'חידוש' נשנה תחילה ולאחריו דבר שהוא 'פשוט' יותר.⁸³ מלבד התירוץ "ואידי דחביבה ליה..." (סעיף 3.2), אין בבבלי פירושים בדרך "זו ואין צריך לומר זו" ללא שימוש במונח "זו ואין צריך לומר זו". נמצא, שמספר הפירושים בדרך "לא זו אף זו" – דהיינו, אלה שנאמרו בלשון "לא זו אף זו", בלשון "לא מיבעיא קאמר" והצריכותות לצד אחד – עולה בהרבה על מספרם של הפירושים בדרך זו ואין צריך לומר זו. עובדה זו צוינה כבר בשיטה מקובצת לבבא קמא ח ע"א, ד"ה תמיהא לי, המביא בשם "תוספי תוספות להרא"ש ז"ל": "וכל התלמוד מסודר על דרך לא זו אף זו ואף במקומות הרבה זו ואצ"ל זו...". וכך כותב גם ר' יצחק קנפאנטון:

גאון בתשובה שאין דרך התנא במשנה אחת שיהיו השני בבות ראשונות לא זו אף זו והדר בשניות זו ואין צריך לומר זו, והוא הדין להפך. והאריך בראיות מן הגמרא... בעקיפין למדנו זאת גם מדברי רשב"ם בבבא בתרא קלב ע"א, ד"ה גובה, האומר שהברייתא שם שנויה "לא זו אף זו", ומוסיף שאמנם נאמר בהמשכה "למחצה לשליש ולרביע", שהוא בדרך "זו ואין צריך לומר זו", אלא: "ולאו דוקא נקט כי האי סידרא הכא אלא משום דבכל דוכתא רגיל לומר כן", כלומר, זהו צירוף שגור. לעומת זאת, בעל תוספות יום טוב לפאה פ"ב מ"א כותב שלפי אחת הגרסות יש שם "לא זו אף זו" וגם "זו ואין צריך לומר זו" באותה משנה.

83. בעירובין פד ע"א יש צריכותא כזאת, אך אין היא באה אלא לגלויי מילתא (רש"י, ד"ה ולמה לי למיתנא), ואינה מפרשת את המשנה בדרך "זו ואין צריך לומר זו". במשנה בראש מעילה שנויות שתי הבבות "שחט ביום זורק בלילה, בלילה זורק ביום" בדרך "זו ואין צריך לומר זו" (המיוחס לרש"י על המשנה שם, ד"ה וכן אם שחט בלילה, ופירוש ר"ג שם, ד"ה אבל שחטן ביום). משום כך מתקנים התוספות במעילה ב ע"א, ד"ה שחטן בדרום וקבל דמן בצפון, את גרסת המשנה ומהפכים את סדר הבבות, כך שהן שנויות בסדר "לא זו אף זו". בסדר זה של התוספות מובאות בבות אלה גם בצריכותא שעושה הגמרא (ב ע"א), לפי גרסת הדפוס שלנו, אך בכ"י מינכן ובדפוס ונציה חסר החלק הראשון של צריכותא זו ("אבל שחטה בלילה זורק ביום... והאי דשחט בלילה [אימא] דנפיק מידי מעילה"; בכ"י מינכן השלימו זאת בגיליון בכתב שונה ותוך קיצורים). גם רמב"ם בהלכות מעילה פ"ג ה"א, מצטט את המשנה ומביא את סדר הבבות כמו זה שבדפוס (וראה עוד מלאכת שלמה למשנה זו, שמפרש את גרסת הדפוס בדרך "לא זו אף זו"). אך מהפירוש המיוחס לרש"י יוצא שהייתה לו גרסה אחרת בגמרא, שלפיה אין המשנה מתפרשת בדרך "זו ואין צריך לומר זו" (כמוסבר בפירוש מלאכת שלמה למשנה זו).

ולפעמים גם כן התנא יאמר תחלה הנושא המעט חידוש ואחר כך יאמר הנושא שיש בו יותר חידוש, וזה הדרך הנהוג יותר בתלמוד... ולפעמים יעשו בהפך כי יאמר תחלה הנושא היותר חמור, ר"ל שיש בו חידוש יותר ואחר כך הנושא מעט החידוש וזה הדרך הוא על המעט וזרה... [ההדגשות שלי].⁸⁴

ייתכן אמנם, כי שכיחותם הנמוכה יחסית של פירושי "זו ואין צריך לומר זו" היא בין הגורמים שהביאו את הראשונים להחשיב פירושים אלה כדחוקים יותר מפירושי "לא זו אף זו". אלא שכפי שכבר נאמר למעלה, גם הם ידעו שהשכיחות הנמוכה אינה אומרת בהכרח שהתירוץ דחוק. הרי גם ר' יצחק קנפאנטון, המציין בדבריו שצוטטו למעלה את ההבדל בשכיחותן של שתי דרכי פירוש אלה, אינו מבחין ביניהן מבחינת מידת הדוחק, שכן הוא מסיים דבריו הנ"ל:

ואלה התירוצים הנה הם דחוקים לא ינתנו אלא על צד ההכרח כשלא נמצא תירוץ אחר או טעם יותר מספיק.

אפשר, שדעת הראשונים ש"זו ואין צריך לומר זו" הוא תירוץ דחוק יותר מאשר "לא זו אף זו", נבעה בעיקר מהאינטואיציה שטבעי יותר לנסח את הדברים מן ה'קל' ל'קשה' וממה שמוכן אל מה ש'מחודש' – כלומר, בדרך "לא זו אף זו" – מאשר להפך.⁸⁵ לבסוף יש להעיר שחוקר התלמוד י"נ אפשטיין⁸⁶ מציין – בניגוד לפירוש הגמרא שם – שהמשנה בכבא קמא לב ע"א, "אחד רץ ואחד מהלך או שהיו שניהם רצים... פטורים", נשנתה בדרך "זו ואין צריך לומר זו", אף על פי שהרישא שלה ("שנים שהיו מהלכין ברשות הרבים, אחד רץ ואחד מהלך") שנויה, לדעתו, בדרך "לא זו אף זו".

5. הגבלות על הפירושים

כאשר מוזכרים במקור תנאי שני דברים והאחד 'פשוט' וניתן להילמד מהשני, רגילים להקשות קושיית ייתור (ומינוח שכיח הוא: "השתא... מבעיא").⁸⁷ כפי שראינו, מתורצת לפעמים קושייה כזאת בדרך "לא זו אף זו" או בדרך "זו ואין צריך לומר זו". אולם לעתים נמנעו מלהיזקק לתירוצים אלה והעדיפו תירוצים אחרים (ולפעמים כאלה הנראים לנו

84. ר' יצחק קנפאנטון (לעיל, הערה 73).

85. אותם ראשונים המקבלים את הסבר העריכה יכולים להסתמך גם על כך שכדי להסביר מדוע הקדים העורך את הדבר המחודש שהוסיף למשנתו (דהיינו, סדר "זו ואין צריך לומר זו"), יש צורך בהנחת נוספות, כפי שצוין בסעיף 4.1.

86. לעיל, הערה 14, עמ' 658, והערה 7 שם.

87. כאשר שני הפריטים הם בעלי אותה מידה של חידוש מנוסחת קושיית הייתור בדרך אחרת, כגון "היינו הך".

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

דחוקים); וכאן נשאלת השאלה מדוע נהגו כך.⁸⁸ בעיה זו זכתה לדיונים רבים על ידי מפרשים שונים. היו שטענו כי קיימות הגבלות מסוימות על פירושים אלה: אין לתרץ “לא זו אף זו” או “זו ואין צריך לומר זו”, כאשר המקור התנאי הנתון מנוסח בדרך מסוימת. להלן נבדוק את השאלה, באיזו מידה צלח הניסיון לנסח כללים המסבירים באופן עקבי מתי נקטו בדרכי הפירוש “לא זו אף זו” ו“זו ואין צריך לומר זו” ומתי נמנעו מכך.

תחילה נעסוק במה שנכנה כאן ‘מספרים עוקבים’. קושיות הייתור שעליהן דובר כאן מתייחסות בחלקן לצמדי מספרים עוקבים, או לצמדי ‘עשרות’ עוקבות. צמדים אלה הם תופעה שכחה בלשון התנאים; לדוגמה:

“היתה קרחת אחת או שתים” (משנה כלאים פ”ב מ”ט). “שתים ושלש שבתות” (חולין קלב ע”ב [ברייתא]). “אפילו ארבע וחמש שנים” (כתובות ס ע”א [ברייתא]). “עד ארבעים וחמשים זוז” (בבא מציעא עו ע”ב [ברייתא]). “מעשרים משלשים מארבעים ומחמשים ומששים”.⁸⁹

תופעה סגנונית זו מצויה לא רק בלשון התנאים, אלא גם בלשון המקרא: “שנים שלשה גרגרים בראש אמיר ארבעה חמשה בסעפיה” (ישעיהו י”ז, ו), “ייהי כקרוא יהודי שלש דלתות וארבעה” (ירמיהו ל”ו, כג). סגנון זה רגיל גם בשפות אחרות, אלא שכאשר מדובר בלשון התנאים מתעוררת בעיה, שכן סגנון זה נוגד, לכאורה, את העיקרון שאין התנא שונה דבר מיותר. בדוגמה הנ”ל בכתובות ס ע”א, למשל, יכולה הייתה הברייתא לשנות “אפילו חמש שנים”, וממילא היינו למדים ממנה שהוא הדין בארבע שנים. אפשר היה לצפות לכך שהאמוראים יציינו שהברייתא נקטה בדרך “לא זו אף זו”, ולא היא: כפי שנראה להלן, פירשו מקור זה ואחרים כמוהו בדרכים אחרות. במספרים עוקבים נדון בסעיפים 5.1 ו-5.2, ובסעיפים 5.3-5.4 נעסוק בהסברים שונים שלפיהם ניסוחים מסוימים של מקור תנאי מונעים פירוש בדרך “לא זו אף זו” או “זו ואין צריך לומר זו”.

5.1. מספרים עוקבים – “אפילו טובא”

על המשנה בראש פרק י”ח בשבת, “מפנין אפילו ארבע וחמש קופות של תבן...”, מקשה הגמרא בשבת ככו ע”ב - ככו ע”א: “השתא חמש מפנין, ארבע מיבעיא”. תשובתו של שמואל היא: “ארבע וחמש כדאמרי אינשי ואי בעי אפילו טובא”. כלומר, “ארבע וחמש”

88. הגישה הרואה תירוץ אלה כמצביעים על הוספת העורך (סעיף 4.2) ניתן אולי להסביר תופעה זו בכך שבמקומות אלה לא הייתה בידם מסורת על כך שהעורך הוסיף דבר לטקסט שלפניו. ראה גם לעיל, הערה 60.

מובן מאליו, שאין השאלה מתעוררת כאשר מתרצים את קושיית הייתור על ידי צריכתא כל שהיא, כמו, למשל, בסוטה ח ע”ב (“מהו דתימא... קמ”ל”), בעבודה זרה סח ע”ב (“רישא לר”ש אצטריך”) ובערכין ל ע”א (“נרה איצטריך ליה...”), וראה גם מועד קטן ב ע”א, בבא בתרא סא ע”א, מנחות יג ע”א, ונדה כח ע”א.

89. תוספתא תרומות פ”ה ה”ה, מהד’ ליברמן עמ’ 129.

– לאו דווקא, ומספרים אלה באו רק לשם הדגמה; זו לשון השכיחה בפי אנשים, והתנא התכוון לומר ארבעה או חמישה או אפילו יותר מזה.

פירוש כזה למספרים עוקבים ניתן בש"ס רק לגבי משנה זו, אבל התוספות⁹⁰ מפרשים בדרך זו גם סוגיות אחרות שבהן צמדי מספרים עוקבים, כאשר המספר הראשון הוא לכאורה מיותר, מבלי שהגמרא מקשה על כך קושיית ייתור.⁹¹ לעומת סוגיות אלה יש סוגיות שבהן מקשים קושיית ייתור על מקורות תנאיים הכוללים מספרים עוקבים. לדוגמה, על הברייתא המובאת בשבת ס ע"ב, "נשרו רוב ממסמרותיו ונשתיר בו ד' או ה' ", מקשים: "השתא חמש שרי, ארבע מיבעיא", כלומר, די היה להזכיר את המספר השני ("חמש"), וממנו היינו למדים שהוא הדין לגבי המספר הראשון ("ארבע"). הסיבה שמקשים כך היא, לפי התוספות, ששני המספרים שנויים דווקא ולא היה מקום לפרש "אפילו טובא".⁹²

90. דיבורי התוספות שבהם דנים במספרים עוקבים הם: שבת ס ע"ב, ד"ה השתא חמש שרינן; עירובין ב ע"ב, ד"ה עד; יומא כג ע"א, ד"ה שתיים; סוכה ב ע"ב, ד"ה עד ארבעים; כתובות נו ע"א, ד"ה שתיים ושלש שנים; כתובות ס ע"א, ד"ה רבי יהושע ונדה לו ע"ב, ד"ה ארבעים מיבעיא.

91. בדיבורים אחדים מבין אלה שצוינו לעיל בהערה 90, הביאו התוספות דוגמות לסוגיות שניתן לפרשן בדרכו של שמואל: סוכה ב ע"ב; עירובין ב ע"ב; כתובות נו ע"א. גם בכתובות ס ע"א אין מקשים על הלשון "אפילו ארבע וחמש שנים", ובדיבורים אחדים בתוספות (סוכה ב ע"ב, ד"ה עד ארבעים; נדה לו ע"ב, ד"ה ארבעים מיבעיא, ולפי אחד התירושים בתוספות ביומא כג ע"א, ד"ה שתיים) מציינים שגם כאן יש מקום לפרש את המספרים בדרכו של שמואל, "אפילו טובא". לעומת זאת בדיבורים אחרים פירשו התוספות שבכתובות ס ע"א נשנה "ארבע וחמש" דווקא, ויש סיבה אחרת לכך שהגמרא לא הקשתה קושיית ייתור; וראה גם להלן, הערה 92.

במשנה יבמות פ"ב מ"ה שנו "חלצה בשנים או בשלשה ונמצא אחד מהן קרוב או פסול חליצתה פסולה". על כך אין הגמרא מקשה ש"חלצה בשנים..." אפשר ללמוד מ"חלצה בשלושה..." גם כאן מתאימה דרך הפירוש של התוספות שהמספרים הם לאו דווקא, שכן הוא הדין אם חלצה בארבעה או יותר ונמצא אחד מהן קרוב או פסול.

במשנה מגילה פ"ד מ"א שנו "קראה אחד קראה שנים יצאו", והדעת נותנת כי אחד ושנים הם לאו דווקא אלא "אפילו טובא"; ואכן הגמרא במגילה כא ע"א-ע"ב אינה מקשה קושיית ייתור. אך ראה: י"נ אפשטיין (לעיל, הערה 14), עמ' 491-492 ועמ' 996, על משנה זו.

הסיבה לכך שדברי שמואל הובאו רק בקשר למשנה בשבת היא אולי משום שלקושיית הייתור שם נתנו גם תירושים אחרים (ראה סעיף 5.2).

92. ואלה הדוגמות שהביאו התוספות (בדיבורים שונים מבין אלה שצוינו בהערה 90) לכלל זה שהגמרא מקשה קושיית ייתור על מספרים עוקבים שנשנו דווקא: שבת ס ע"ב, יומא כג ע"א ונדה לו ע"ב. כלל זה ניתן להחילו גם על יומא פב ע"א. התירושים לקושיות אלה יידונו בסעיף 5.2. אשר לשבת קכו ע"ב, ששם הקשו קושיית ייתור ושמואל מתרץ "אפילו טובא", אומרים התוספות כי המקשה סבר כי "ארבעה וחמשה" במשנה שנוי דווקא, ושמואל חולק על זה.

בשתי סוגיות שבהן המספרים הם דווקא ובכל זאת אין מקשים קושיית ייתור מסבירים זאת התוספות בכך שברור היה כיצד אפשר לתרץ אותה: בחולין קלב ע"ב אפשר היה להעמיד את שני המספרים בשיטת שני אמוראים (התוספות בנדה לו ע"ב, ד"ה ארבעים מיבעיא ובשבת ס ע"ב, ד"ה השתא חמש שרינן), ובכתובות ס ע"א אפשר להעמיד את שני המספרים באוקימתות שונות (התוספות

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

אולם, יש שמקשים קושיית ייתור על מקור שבו שני מספרים עוקבים גם כאשר אפשר לפרש “אפילו טובא”. כך למשל, על הברייתא המובאת בבבא קמא ק”ב ע”ב “אין לוקחין מן הרועים... ולוקחין מהן ד’ וה’ צאן ד’ וה’ גזיזין” מקשים: “השתא יש לומר ארבעה זבנין, חמשה מיבעיא”. התוספות ביומא כג ע”א, ד”ה שתיים, ובסוכה ב ע”ב, ד”ה עד ארבעים וחמישים אמה, כותבים שאף כי מותר לקנות מהרועים גם יותר מחמשה צאן (“אפילו טובא”), ראתה הגמרא להקשות קושיית ייתור, משום שה”חידוש” (“ארבעה”) שנוי תחילה, כלומר, המספרים שנויים בסדר “זו ואין צריך לומר זו”. תירוץ זה מבוסס, כנראה, על הדעה שפירושי “זו ואין צריך לומר זו” דחוקים יותר מפירושים בדרך “לא זו אף זו”.⁹³

שיטה זו, שיש לראות במספרים עוקבים עניין שבסגנון ולפרשם “לא דוקא”, ניתן למצוא לה אישוש מסוים בכך שיש מקורות שבהם מוזכרים שני מספרים עוקבים, בעוד שבמקבילות מוזכר רק אחד מהם; השווה:

ברייתא בבבא בתרא קסב ע”ב: “היו ארבעה וחמשה עדים חתומין על השטר ונמצא אחד מהן קרוב או פסול”.⁹⁴ אבל בתוספתא גיטין פ”ז ה”א, מהד’ ליברמן עמ’ 274: “גט שחתמו עליו חמשה עדים ונמצאו שלשה הראשונים פסולין”. ובירושלמי גיטין פ”א מג ע”ג: “שטר שחתמו בארבעה עדים ונמצאו שנים הראשונים קרובים או פסולים”. ובדומה לזה, ברייתא בנדה ט ע”א: “לפיכך אם היתה מניקתו והולכת ארבע או חמש שנים”. וכן בירושלמי נדה פ”א מט ע”ב: “שאם היה מושך והולך ויונק ארבע או חמש שנים”. אבל בתוספתא נדה פ”ב ה”א, מהד’ צוקרמאנדל עמ’ 642: “לפיכך אם מניקת והולכת אפילו חמש שנים” (ושם להלן: “...אפילו ארבע וחמש שנים”).

לסיכום, לפי גישה זו מפרשים, במקום שאפשר, את המספרים העוקבים כשנויים לאו דווקא (“אפילו טובא”), ואז אין הגמרא מקשה קושיית ייתור; ואילו במקום שאי-

בכתובות ס ע”א, ד”ה רבי יהושע, ובשבת ס ע”ב, ד”ה השתא; וכתירוף נוסף, “אי נמי”, ביומא כג ע”א, ד”ה שתיים; אך ראה לעיל הערה 91).

בבבא מציעא עו ע”ב מובאת ברייתא: “ועד כמה שוכר עליהן, עד ארבעים וחמשים זוז”. אף כי לשון ברייתא זו מעיד עליה שהמספרים שנויים דווקא, אין הגמרא שם מקשה עליה קושיית ייתור. לא מצאנו הסבר לכך בדברי התוספות. גם לשון המשנה בכלאים פ”ב מ”ט, מעידה עליה שהיא שנויה דווקא: “היתה קרחת אחת או שתיים זורען חרדל, שלש – לא יורע חרדל”; לכן היה מקום להקשות עליה קושיית ייתור, אך אין בבבלי דיון על משנה זו.

גם “מעשרים משלשים מארבעים ומחמשים ומששים” שבתוספתא תרומות פ”ה ה”ה, מהד’ ליברמן עמ’ 129 אין לפרש “אפילו טובא” (ראה רדב”ז על רמב”ם הלכות תרומות פ”ג ה”ה), אך אין ברייתא זו מובאת בש”ס.

93. ראה סעיף 4.3, לעיל, והערה 80, שם. דוגמה נוספת שהביאו התוספות היא קושיית הייתור בכתובות צו ע”א על מימרה של אמורא, “אלמנה ששהתה שתיים ושלש שנים”, שעליה מקשים ש”ושלש” מיותר. את ההסבר של התוספות ניתן להחיל גם על עבודה זרה לט ע”ב – מ ע”א, “כל שכיבית אחת או שתי כילביות שוטטות בו”, ששם מקשים ש”שתי כילביות” מיותר.

94. בכ”י המבורג הגרסה היא: “ונמצאו שנים הראשונים”; ולפי רשב”א בגיטין יח ע”ב, ד”ה ולחתום, כך הגרסה “ברוב הספרים” וגרסת ר”ח.

אפשר לפרש כך, מקשה הגמרא קושיית ייתור. על התירוצים לקושיית הייתור נעמוד להלן.

5.2. מספרים עוקבים – שיטת רב חסדא

על שיטת רב חסדא אפשר לעמוד בכמה סוגיות שבהן הקשו קושיית ייתור, "השתא... מיבעיא", על מספרים עוקבים. רב חסדא הוא שמתרץ רובן של קושיית אלה, והוא נוקט באחת משתי דרכים:

1. במקרים אחדים מפרש רב חסדא שכל אחד משני המספרים העוקבים נאמר על מקרה ספציפי אחר:

(א) שבת ס ע"ב. את הברייתא "לא יצא האיש בסנדל המסומר... נשרו רוב ממסרותיו ונשתייר בו ד' או ה' מותר", מפרש רב חסדא: "ארבע מסנדל קטן וחמש מסנדל גדול".

(ב) שבת קכו ע"ב: "מפנין אפילו ארבע וחמש קופות". תירוצו השני של רב חסדא לקושיית הייתור הוא: "ארבע מאוצר קטן וחמש מאוצר גדול".

(ג) יומא כג ע"א. את המשנה (כב ע"א) "הממונה אומר להן הצביעו, ומה הן מוציין אחת או שתיים" מפרש רב חסדא: "כאן בבריא כאן בחולה" (שאינו יכול להוציא אצבע אחת לברדה).

(ד) יומא פב ע"א: "התינוקות אין מענין אותן ביוה"כ אבל מחנכין אותן לפני שנה ולפני שנתיים". גם משנה זו מפרש רב חסדא: "כאן בבריא כאן בחולה".

(ה) בבא קמא קיח ע"ב: על הברייתא "לוקחין מהן ד' וה' צאן ד' וה' גיזין" מקשים קושיית ייתור. אחד התירוצים ("איכא דאמרי") של רב חסדא הוא: "ארבעה מעדר קטן וחמש מעדר גדול".

(ו) נדה לו ע"ב: על המשנה (לו ע"ב) "כמה היא קישויה, ר' מאיר אומר אפילו ארבעים וחמשים יום", אומר רב חסדא: "כאן לחולה כאן לבריא".

גם סתם הגמרא פירשה מספרים עוקבים באותה דרך, פעם אחת בברייתא ופעם אחת בדברי אמורא:

(ז) עבודה זרה לט ע"ב - מ ע"א: על הברייתא "ואיזו ציר שיש בה דגה, כל שכילבית אחת או שתי כילביות שוטטות בו" מקשה הגמרא קושיית הייתור, ומתוצת: "לא קשיא, כאן בפתוחות כאן בסתומות".

(ח) בכתובות צו ע"א מובאת מימרה של ר' יוחנן משמיה דרבי יוסי בן זמרא, "אלמנה ששהתה שתיים ושלש שנים ולא תבעה מזונות איבדה מזונות", ועליה מקשים ש"ושלש שנים" מיותר, ומתוצים: "כאן בעניה כאן בעשירה".

2. בשתי סוגיות מאלה המובאות למעלה מתרץ רב חסדא את המספרים העוקבים גם בדרך נוספת: "[א] ו[ב]" פירושו [א] מתוך [ב]:

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

(א) שבת קכו ע”ב. את המשנה “מפנין אפילו ארבע וחמש קופות” מפרש רב חסדא (בתירוץ הראשון): “ארבע מחמש”.

(ב) בבא קמא קיח ע”ב. את הברייתא שהובאה למעלה, “לוקחין מהן ד’ וה’ צאן ד’ וה’ גיזין”, מפרש רב חסדא (בתירוץ הראשון): “ארבעה מתוך חמשה”.⁹⁵

באותם מקורות שהגמרא אינה מקשה עליהם קושיית ייתור (סעיף 5.1 והערה 91) יכול היה רב חסדא לפרש את המספרים העוקבים בדרכו של שמואל, “א’ וב’ כדאמרי אינשי ואי בעי אפילו טובא”. מחלוקת בין רב חסדא ובין שמואל מצאנו רק באשר לפירוש המשנה בשבת קכו ע”ב, שהוזכרה למעלה: לדעת רב חסדא, יש לפרש שם “ארבעה וחמשה” – דווקא, ואילו לפי שמואל יש לפרש לשון זו כשנויה לאו דווקא.

לסיכום, בדיקת המקורות שהזכרנו מראה כי יש דרכים שונות לפרש מספרים עוקבים. אותם מקורות הכוללים מספרים עוקבים שבהם לא הקשו קושיית ייתור מתפרשים כשנויים “לאו דוקא” (סעיף 5.1), ואילו המקורות שבהם הקשו קושיית ייתור ניתן לפרשם באחת מהדרכים שהוצעו על ידי רב חסדא (ובשבת קכו ע”ב – גם בדרכו של שמואל).⁹⁶ בכך השבנו על השאלה שהעלינו בתחילת סעיף 5, מדוע לא פירשו מקורות שבהם מספרים עוקבים בדרך “לא זו אף זו”: נקיטת מספרים עוקבים יש והיא תופעה סגנונית, ויש שהיא מתפרשת בדרך אחרת, הכל לפי העניין, ולכן אין מקום לפירושם בדרך “לא זו אף זו” או “זו ואין צריך לומר זו”.⁹⁷

אולם בדיבורים אחדים בתוספות אנו מוצאים תשובות אחרות לשאלה מדוע נמנעה הגמרא מלתרץ “לא זו אף זו” ו”זו ואין צריך לומר זו”. למשל, התוספות ביומא כג ע”א, ד”ה שתים: “אע”ג דכמה דוכתי קתני לא זו אף זו מ”מ היכא דאיכא שינויא אחרינא קאמר ליה” (השווה האמור בסעיף 4.3, שיש שחושבים את פירושי “לא זו אף זו” לפירושים דחוקים). דרך אחרת שבה הלכו התוספות לגבי סוגיה זו ביומא תידון להלן.

95. בבבא קמא קיח ע”ב ובשנים מהמקורות שצוטטו למעלה – עבודה זרה לט ע”ב - מ ע”א וכתובות צו ע”א – מקשה הגמרא שהמספר השני מיותר, כלומר, הסדר הוא סדר “זו ואין צריך לומר זו”; ביתרם הסדר הוא “לא זו אף זו”.

96. ויש גם שהגמרא דוחה את הקושיה “השתא... מיבעיא” על ידי צריכותא, ואז שוב אין מקום לפרש את המקור בדרכו של אחד מהם. בעירובין נה ע”א, למשל, מובאת ברייתא “היה בית אחד יוצא כמין פגום או שני בתים יוצאין כמין שני פגומין”, ועליה מקשים “שני בתים...” הוא מיותר, כי דין זה נובע מ”בית אחד...”, ומתרצים: “לא צריכא משתי רוחות”. בעבודה זרה סח ע”ב מקשים “השתא ומה סיפא... רישא... מיבעיא” אומרים “רישא לר”ש אצטריך” ואין מתרצים “לא זו אף זו”, וכן בערכין ל ע”א עושים צריכותא ולא אומרים “לא זו אף זו”.

97. בבכורות מ ע”א שונה המשנה: “אין לו ביצים או אין לו אלא ביצה אחת” (יושם לב כי כאן הסגנון שונה מאשר במקומות אחרים עם מספרים עוקבים, שהוזכרו עד כה). את קושיית הייתור – “אין לו ביצים” מיותר – מתרצים על ידי חסורי מחסרא. י”נ אפשטיין (לעיל, הערה 14, עמ’ 640) סבור כי פירוש זה הוא “דחוק מאד”.

נפנה עתה לתופעות אחרות של ייתור בדברי התנאים – שאינם מספרים עוקבים – אשר האמוראים נמנעו מלפרשם בדרך "לא זו אף זו", ונבדוק את ההסברים שניתנו לכך על ידי המפרשים.

5.3. העניין האחד הוא בכלל העניין השני או דומה לו לגמרי

כפי שראינו, פירוש בדרך "לא זו אף זו" או בדרך "זו ואין צריך לומר זו" בא כתירוץ לקושיית ייתור ("השתא... מבעיא"). לדעת התוספות וראשונים אחרים, תירוץ כזה אינו אפשרי כאשר שני הדברים הם 'קרובים' מדי. כאן אפשר להבחין בין אפשרויות אלה:

(א) הדבר האחד הוא בכלל השני;

(ב) שני הדברים דומים לגמרי;

והאפשרות שלישית דומה לשתי אלה:

(ג) אין צורך להזכיר אף אחד משני הדברים.

נעייץ עתה בדוגמות לשלוש אפשרויות אלה.

(א) הדבר האחד הוא בכלל השני:

כאשר שנויים שני דברים שהאחד הוא בכלל השני, אין לפרש בדרך "לא זו אף זו". כלל זה נאמר בשלושה דיבורים בתוספות:

על המשנה ביומא כב ע"א, "ומה הן מוציאין אחת או שתיים" (המדברת על הפיס, שנעשה על ידי ספירת אצבעות) מקשים קושיית ייתור (כג ע"א), "השתא שתיים מוציאין, אחת מבעיא", שרב חסדא מתרץ אותה כדרכו (סעיף 5.2). התוספות שם, ד"ה שתיים, מסבירים מדוע מקשים קושייה זו, אף על פי "דבכמה דוכתי קתני לא זו אף זו" הוא: "...דהיכא דהוי זה בכלל זה לגמרי לא הוה ליה למיתניי"⁹⁸.

בבבא מציעא עט ע"ב מובאת ברייתא: "השוכר את החמור לרכוב עליה איש לא תרכב עליה אשה... ואשה... אפילו מעוברת ואפילו מיניקה". על ברייתא זו מקשים קושיית ייתור: דינה של מעוברת יכול להילמד מדין מיניקה. על כך אומרים התוספות, ד"ה השתא, "דלא שייך כה"ג למתני זו ואף זו כיון דאיתיה בכלל מאי דקאמר בסוף".

המשנה במעילה טו ע"א שונה: "קדשי מזבח מצטרפין זה עם זה... אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדיק הבית מצטרפין זה עם זה". הגמרא מקשה שהדין ברישא של המשנה נובע מהדין בסיפא. התוספות שם, ד"ה השתא, מקשים על קושייה זו: "וכי אין דרך משניות בהרבה מקומות ששונה בהן בזה הענין בזו ואף זו", ותשובתם היא כי "י"ל דפריך משום דרישא מכלל סיפא היא".

98. זהו אחד מהסבריהם; ההסבר השני של התוספות הוא "היכא דאיכא שינויא אחרינא קאמר ליה", כלומר, "לא זו אף זו" הוא תירוץ דחוק.

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

הרציונל של הגבלה זו של התוספות הוא כנראה שקושיית הייתור 'חמורה' יותר, כאשר הדבר הראשון לא רק נובע מהשני אלא גם 'כלל' בו, ולגבי ייתור כזה אין לומר שהדברים מנוסחים בדרך "לא זו אף זו". האם ניתן להחיל את דבריהם, שנאמרו לגבי "לא זו אף זו", גם על "זו ואין צריך לומר זו"?

לדעת ר' יוסף קארו⁹⁹ חל הכלל של התוספות גם על מקורות שבהם הדבר שהוא לכאורה מיותר הוא הדבר המוזכר בסוף (כלומר, השנוי בדרך "זו ואין צריך לומר זו"). על המימרה בכתובות צו ע"א, "אלמנה ששהתה שתיים ושלוש שנים ולא תבעה מזונות איבדה מזונות", מקשה שם הגמרא: "השתא שתיים איבדה שלש מיבעיא" (ראה תירוץ של רב חסדא בסעיף 5.2). ר' יוסף קארו מביא מקור זה ומעיר שאין אומרים "זו ואין צריך לומר זו" כשהבא השניה בכלל הראשונה. עיקרון זה, שכאשר דבר אחד הוא בכלל השני אין לתרץ "זו ואין צריך לומר זו", אפשר להחילו גם על הברייתא בראש השנה כד ע"א: "ראינהו במים ראינהו בעששית ראינהו בעבים אין מעדיין עליו, חציו במים חציו בעבים חציו מעדיין עליו". הגמרא מקשה שהמשך, "חציו... מיותר. התירוץ שם איננו "זו ואין צריך לומר זו קתני" אלא על ידי פירוש אחר לברייתא. וכך גם בחולין לא א, ששם מקשים על המשנה (ל ע"ב), "אפי' כל שהוא אפי' באיזמל", שכן איזמל כלול ב"כל שהוא"¹⁰⁰.

ביומא כב ע"א (מובא למעלה) מקופל ה"אירוע" שעליו מדברת הרישא בתוך זה שבסיפא; וכן ה"אירוע" "חציו במים" בסיפא ראש השנה כד ע"א (מובא לעיל) מקופל בתוך זה השנוי ברישא, "ראינהו במים...". לא כן הרישא והסיפא בבבא מציעא עט ע"ב, המתייחסות ל"אירועים" נפרדים: הרכבת מעוברת והרכבת מניקה, ורק דיניהם נובעים אחד מן השני (לפי קושיית הייתור).¹⁰¹

קביעה זו של בעלי התוספות, שאין אומרים "לא זו אף זו" (ולדעת מוהרי"ק, גם "זו ואין צריך לומר זו") כאשר הדבר האחד הוא בכלל השני, נאמרה בהקשר לסוגיות אחדות על מנת לפתור קושי מסויים. אין בידינו ניסוח מופשט, כוללני, המגדיר מה נחשב לדבר שהוא 'כלל' השני, ולכן קשה לבדוק אם האמוראים נהגו בעקביות על פי עיקרון זה. למשל, סביר היה לומר שבמשנה בגיטין טו ע"א, "...בפני נכתב אבל לא בפני נחתם... בפני נכתב כולו ובפני נחתם חציו... פסול" הרישא היא בכלל הסיפא; ובכל זאת אומרת הגמרא (טו ע"ב) על משנה זו "לא זו אף זו קתני", ולפי זה יש כאן סתירה לעיקרון של התוספות.

99. ר' יוסף קארו, כללי הגמרא של מוהרי"ק להליכות עולם (לעיל, הערה 37).

100. מוהרי"ק (לעיל, הערה 37) מביא דוגמה נוספת – נדרים סז ע"א. מקרה זה שייך לסוג (ב), להלן, ושם נדון בו. השאלה מדוע לא תירצו "לא זו אף זו" או "זו ואין צריך לומר זו" אינה מתעוררת כלל במקום שהגמרא מתרצת את הייתור על ידי אוקימתא, כמו בפסחים נה ע"ב ("מושיבין שובכין לתרנגולים ב"ד ותרנגולת שברחה מחזירין אותה" – בחול המועד); ראה לעיל, הערה 88.

101. לפי התוספות במעילה טו ע"א, ד"ה השתא, הניסוח של הסיפא, "אחד קדשי מזבח..." כולל בתוכו את המקרה שעליו מדברת הרישא.

לעומת זאת, כאשר מדובר בדברי תנאים הכוללים מספרים עוקבים, ברור על פי רוב שלפנינו שני דברים שאחד מהם בכלל השני. נציין כאן רק את אלה שלפי קושיית הייתור המספר הראשון, הקטן, הוא מיותר.¹⁰² במשנה בשבת כ"ב, "מפנין אפילו ארבע וחמש קופות של תבן...", "ארבע" הוא בכלל "חמש", כי מי שמפנה חמש קופות, ממילא פינה ארבעה. לפי כללם של התוספות מוסבר, מדוע לא תירצו את קושיית הייתור שם בדרך "לא זו אף זו". והוא הדין בקושיות אחרות על מקורות שבהם שני מספרים עוקבים: "ונשתייר בו ד' או ה'" (שבת ס"ב), אם נשתיירו חמשה, ממילא נשתיירו ארבעה), "מחנכין אותן לפני שנה ולפני שנתיים" (יומא פ"ב ע"א, חינוך למשך שנתיים כולל בתוכו חינוך למשך שנה), "כמה היא קישויה, ר' מאיר אומר אפילו ארבעים וחמשים יום" (נדה ל"ז ע"ב, אם היה קישוי במשך חמישים יום, ממילא היה גם במשך ארבעים).¹⁰³ כזכור, אלה הקושיות שרב חסדא תירץ בדרכו שלו.

(ב) שני דברים דומים זה לזה:

יש ששני הדברים השנויים במקור קרובים זה לזה כל כך, שיש להניח כי אין ביניהם הבדל בדין (המקרה האחד חופף את השני, ולא רק כלול בשני, כמו בדוגמות הקודמות). למשל, המשנה המובאת במעילה ה"א שונה: "ושקבלו פסולין וזרקו את דמה". התוספות, ד"ה שקיבלו, מקשים מדוע שנו במשנה זו גם קבלה וגם זריקה, ועונים: "ולא ניחא ליה למימר דלא זו אף זו קתני בכה"ג דקבלו בפסולין וזרקו בפסולין חד מילתא היא". ובשיטה מקובצת שם, אות לז, מוסיף: "דחד טעמא הוא...".¹⁰⁴ בדומה לזה, המשנה בנדרים ס"ז ע"א שונה: "הפר האב ולא הפר הבעל... ואין צריך לומר שקיים אחד מהן". על ההמשך, "ואין צריך לומר...", שואלת הגמרא: "למה לי למיתנא". הר"ן, ד"ה קיים אחד מהן, כותב: "דאע"ג דאורחיה דתנא למתניינן וואין צ"ל זו היינו דוקא במילי דלא דמו להרדי דאע"ג דאתיא בתרייתא מק"ו מקמייתא תני לה אבל הכא חדא מלתא היא דהפר אחד וקיים אחד היינו ממש הפר זה בלא זה ועדיפא מינה". וכעין זה שם התוספות, ד"ה למה לי למיתני: "דכיון דקיים אחד מהן הוי כמו לא הפר וכבר אמר לעיל כך".

מה נחשב ל"חדא מילתא" או ל"חד טעמא" ומה לא? על כך אי-אפשר לתת תשובה כוללת ויש לשקול זאת בכל מקרה ומקרה לגופו. האמור לגבי העיקרון הראשון (א),

102. בסעיף 5.2 צוינו מקומות שבהם הקשו שהמספר השני, הגדול יותר, מיותר: בבא קמא ק"ה ע"ב, עבודה זרה ל"ט ע"ב - מ"א ע"א וכתובות צ"א ע"א. ראה האמור למעלה על דעת ר' יוסף קארו לגבי "זו ואין צריך לומר זו".

103. כאמור, התוספות ניסחו את הכלל שלהם בדיונם על המשנה ביומא כ"ב ע"א. גם במשנה זו יש מספרים עוקבים ("ומה הן מוציאין אחת או שתיים"), אך כאן מצב הדברים הוא שונה: יש חידוש בכך שבפנים ניתן להוציא שתי אצבעות, אף על פי שהדבר עלול לשבש את הספירה, ואילו לגבי הוצאת אצבע אחת אין מקום כלל לחשש זה ואין כל חידוש בכך שניתן להוציאה. לכן, גם אלמלי היה ה'אירוע' של הוצאת אצבע אחת מקופל בזה של הוצאת שתי אצבעות, לא היה צריך להזכיר דין אצבע אחת.

104. אך הרש"ש מבין את דבריהם בדרך שכתבו בקידושין מא ע"א – ראה להלן, סעיף 5.4.

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

כוחו יפה גם לגבי עיקרון זה: קשה להגדיר מהי מידת הדמיון המונעת פירוש בדרך “לא זו אף זו” או “זו ואין צריך לומר זו”, ולכן אין בידינו להכריע בשאלה האם העיקרון הופעל באופן שיטתי.

(ג) אין צורך להזכיר אף אחד משני הדברים:

סייג דומה לשימוש ב“לא זו אף זו” נוסח על ידי ר' יצחק קנפאנטון: “...אבל כשאין צורך להזכיר שום אחד מהם אלא שיכול לומר עניינו סתם אין לומר לא זו אף זו קתני”.¹⁰⁵ הוא מביא כדוגמה את הברייתא בבבא קמא ח ע”א, “מכר לאחד או לשלשה בני אדם כאחד כולן נכנסו תחת בעלים...”. הגמרא מקשה על זה “השתא לשלשה... מכרן לאחד מבעיא” ואינה משיבה “לא זו אף זו קתני”, אלא תירוץ אחר (“בבת אחת”). כאן לא היה צורך לתנא להזכיר מספר כלשהו, לא “אחד” ולא “שלשה”. בשיטה מקובצת, כאן, ד”ה תמיהא לי, מובאת קושיית “תוספי תוספות להרא”ש ז”ל”: מדוע אין מתרצים שם “לא זו אף זו”? לדברי ר' יצחק קנפאנטון הסיבה לכך היא שכאן “אין צורך להזכיר שום אחד מהם”, כי אפשר היה לנסח את הדברים מבלי להזכיר לא “אחד” ולא “שלשה” (כגון, “מכרן כאחד”).

עקרונות (א)-(ג) אפשר לסכמם כך: התנאים נהגו אמנם להקדים את ה'פשוט' ל'חידוש', או להפך, אך לא נהגו לנסח כך את דבריהם כאשר העניין האחד כלול בשני, דומה מאוד לשני, או כשאין צורך להזכיר אף אחד מהם.

5.4. שני עניינים בבבא אחת

נעניין עתה בהגבלה נוספת על השימוש ב“לא זו אף זו”.

המשנה בקידושין מא ע”א שונה: “האיש מקדש בו ובשלוחו”. הגמרא מקשה עליה קושיית ייתור: “השתא בשלוחו מקדש בו מיבעיא”. קושיה זו מתרצים שלא בדרך “לא זו אף זו” (וכן שם להלן, באותו עמוד: “האשה מתקדשת בה ובשלוחה”). התוספות, ד”ה האיש מקדש, אומרים שכאן אין לתרץ “לא זו אף זו”, “דלא שייך לשנויי הכי אלא בשתי בבות אבל בשתי תיבות לא”. כלל זה מובא גם בספר כריתות.¹⁰⁶ אחדים מן האחרונים נימקו כלל זה של התוספות בנימוקים שונים במסגרת הסבר העריכה (סעיף 4.1): (א) אין זה סביר שהעורך שמע תיבה אחת מתנא אחד והשנייה מתנא אחר;¹⁰⁷ (ב) אין זה סביר שהעורך הוסיף מילה נוספת באותה בבא בגלל החידוש

105. ר' יצחק קנפאנטון (לעיל, הערה 73), סימן יא.

106. חלק ה, שער שני, סי' יח ושער שלישי, סי' כט.

107. בספר **עצמות יוסף**, ירושלים תשכ”ט, לקידושין מא ע”א: “דבשלמא בשתי בבות צ”ל חדא חדא שמעיניהו ותניניהו אבל בשתי תיבות לא שייך לומר כן דהא כולן שמען בתוך כדי דיבור”. הסבר זה מובא גם בספר **באר שבע** (לעיל, הערה 82), להוריות ב ע”א, ד”ה על פיהם, והדברים מוסברים יותר **ביבין שמועה** (להליכות עולם [לעיל, הערה 37]): במשנה “האיש מקדש בו ובשלוחו” אי-אפשר שהעורך שמע מתנא אחד “כו” בלי “האיש מקדש” ומהתנא השני “בשלוחו” בלי “האיש מקדש”; אילו צירף כאן העורך שני עניינים, היה שונה “האיש מקדש בו והאיש מקדש בשלוחו”.

שבה; 108 (ג) העורך לא היה נמנע מלמחוק מילה אחת, כי אין חשש שישתבשו בשל כך. 109

הגבלה זו על פירושי "לא זו אף זו" יכולה לשמש הסבר לכך שהגמרא לעולם אינה מפרשת מספרים עוקבים בדרך "לא זו אף זו" (סעיף 5.1). היא חלה גם על שניים מן המקומות שהובאו בסעיף 5.3, שבהם עניין אחד הוא "בכלל השני", מעילה טו ע"א וראש השנה כד ע"א; והוא הדין במקומות הבאים, שבהם מקשה הגמרא "השתא... מיבעיא" ומתרצת שלא בדרך "לא זו אף זו": שבת קטז ע"א ("הגיליונין וספרי מינין"), יומא פה ע"ב ("על עשה ועל לא תעשה"), בבא קמא ח ע"א ("מכר לאחד או לשלשה בני אדם כאחד"), בכורות מ ע"א ("אין לו ביצים או אין לו אלא ביצה אחת"). 110

רק במקום אחד מנסחים התוספות כלל זה שאומרים "לא זו אף זו" רק בשתי בבות: בקידושין מא ע"א, ד"ה האיש מקדש; בדיבורים אחרים אין הם מזכירים אותו וגם אחדים מהראשונים, וביניהם מבעלי התוספות, מתעלמים ממנו. 111 ואכן, בכמה וכמה

108. בספר **עצמות יוסף** (לעיל, הערה 107) כתב: "דבשלמא בכל בבא כשכתב רבינו הקדוש החלוקה הראשונה לא ירד לחידוש הב' וכשכתב השנייה משום חידוש' לא הוה ליה למחוק את הרישא שאינה כ"כ מחודשה... אבל בבבא אחת בשתי תיבות הוא דוחק גדול שנאמר שכשהיה כותב הדין לא ירד לכוון הדין ובתוך כדי דיבור ירד לאותו החידוש". הסבר דומה מובא **ביבין שמועה להליכות עולם** (לעיל, הערה 64) ובספר **באר שבע** להוריות ב ע"א, ד"ה על פיהם ("שוב מצאתי מי שכתב..."), וכך גם כתב בספר **תורת חיים**, ירושלים תשכ"ט, לבבא קמא ח ע"א: "כיון דחד בבא הוא משמע דבחד זימנא קתני להו".

109. **יבין שמועה** (על הליכות עולם [לעיל, הערה 37]): "בשני בבות יש לומר דלא רצה התנא לסלקה ממשתנו דחש לשיבוש של התלמידים אבל בשתי תיבות, כגון בו ובשלוחו, קשה דימחוק מלת בו דדוחק לומר דמשום תיבה אחת שיסיר מן המשנה שישתבש".

110. ראה לעיל, הערה 97.

111. על המשנה ביומא כב ע"א, "ומה הן מוציאין אחת או שתיים" מקשה הגמרא (כג ע"א) ש"אחת" מיותר, מבלי לתרץ "לא זו אף זו". התוספות שם (כג ע"א), ד"ה שתיים, וכן תוספות הרא"ש וריטב"א לקידושין מא ע"א **והליכות עולם** (לעיל, הערה 37) אינם מנמקים זאת בכך ששני העניינים שנויים בבבא אחת, אלא בדרך אחרת; ראה סעיף 4.3.

המשנה ביבמות ב ע"א שונה "חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן וצרות צרותיהן מן החליצה ומן היבום עד סוף העולם". התוספות שם, ד"ה עד סוף העולם, מעירים כי "לא זו אף זו" קתני, וזאת אף על פי ששם נשנו הדברים בבבא אחת (אך ראה להלן, הערה 115).

על המשנה בנדרים כז ע"ב, "נודרים להרגין ולחרמין ולמוכסין..." אומרים התוספות, ד"ה נודרים להרגין, "וזהו אף זו קתני"; וכך נאמר גם במיוחס לרש"י ובפירוש הרא"ש, שם.

התוספות בעבודה זרה מ ע"ב, ד"ה ה"ג אוצר, מעירים על הברייתא, "החגיבין... הבאין מן האוצר ומן הפתק ומן הספינה מותרין", שהדברים שנויים בדרך "לא זו אף זו".

התוספות בערכין כט ע"ב, ד"ה נרה: במשנה שם שנו "נרה או הובירה..." – שתי תיבות בבבא אחת. הגמרא (ל ע"א) מקשה "השתא הובירה עולה לו נרה מיבעיא" (ועושה צריכותא). על זה מעירים התוספות שהיה אפשר לתרץ "לא זו אף זו" (ואינם נותנים הסבר מדוע לא תירצו כך).

המשנה בסוכה יט ע"ב שונה "אחת קטנה ואחת גדולה..." רש"י (שם, כ ע"א), ד"ה אי הכי, מתקן את הגרסה, ומנמק זאת: "וכן דרכי התנאים בכל מקום דהיא דפשיטא ליה תנא ברישא ואותו השני

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

סוגיות אומרים “לא זו אף זו” על שני עניינים בבבא אכת, דבר המנוגד לכלל הנ”ל של התוספות בקידושין: ¹¹²

בהוריות ב ע”א אמרו “לא זו אף זו” על המשנה שבה קשורים שלושה עניינים על ידי “בין... בין... בין...”¹¹³; וראה גם כתובות נח ע”א, ששם גורסים התוספות “לא זו אף זו”¹¹⁴.

יש צריכות לצד אחד (סעיף 2.2) המתייחסות לשני עניינים בבבא אכת: שבת סד ע”ב; עירובין נה ע”א; כתובות כח ע”א; גיטין לב ע”א; גיטין נג ע”א; גיטין פ ע”א; קידושין נ ע”ב; בבא קמא קיד ע”ב; זבחים כד ע”א; מנחות יא ע”א ובכורות ב ע”א. “לא מיבעיא קאמר” (סעיף 2.3) נאמר גם כאשר שני עניינים בבבא אכת: ביומא פה ע”א, על המשנה (פג ע”א) “ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת...”¹¹⁵, ובלשון שונה במקצת בתמורה יז ע”ב, על המשנה “ולדן וולד ולדן עד סוף כל העולם”. בעל ספר כריתות טרח להסביר מדוע פירשו בסוגיות מסוימות שתי תיבות בבבא אכת בדרך “לא זו אף זו”. על זבחים כד ע”א הוא מעיר, שבעשיית הצריכותא לצד אחד הסתמכה הגמרא על כך שיש סברה פשוטה לצד השני, ולכן אין כאן פירוש בדרך “לא זו אף זו”. הסבר זה אינו ניתן לאימות על ידי השוואה למקומות אחרים; והוא הדין בשתי הצעות אחרות של הכריתות.¹¹⁵ הצעה הניתנת לאימות היא זו שהוא מציע לגבי צריכותות לשלוש בבות; אך כאן קשה לראות מה הרציונל של ההבחנה שהוא עושה.¹¹⁶

כשבא להשמיענו שהוא שוה לו הוא שונה אחריו, דהיינו, שונים בדרך “לא זו אף זו”; והרי כאן שניים שני דברים בבבא אכת. מאידך, התוספות שם, ד”ה אכת קטנה, מביאים כמה מקומות שיש בהם לשון זו (“אחת... ואחת...” או “אחד... ואחד...”) ואומרים “בכל הני מזכיר הפשוט באחרונה”, ואחרי זה מביא מקומות שהפשוט בראשונה.

112. בהקשר זה מתעוררת הבעיה מהי “בבבא אכת” לצורך דיון זה. התוספות ובעלי הכללים שהזכרנו לא הגדירו זאת. לצורך הדיון כאן נשתמש בקריטריון תחבירי: שני עניינים המופיעים במשפט אחד ייחשבו כשניים בבבא אכת.

113. אגב כך נעיר כי סוגיה זו בהוריות ב ע”א-ע”ב, שבה מפרשים “לא זו אף זו” בשתי תיבות באותה בבא, היא המקום היחיד שבו אין הגמרא מקדימה קושיה לפירוש “לא זו אף זו”. והיא גם המקום היחיד שבו מצאנו “לא זו אף זו” ו”זו ואין צריך לומר זו” ביחס למשנה אכת (וראה עוד בעניין זה דברי י”ג אפשטיין, בסוף סעיף 4.3). לכן יש אולי מקום לשער, שקטע זה הוא מעריכה מאוחרת או מבית מדרש אחר.

114. ראה לעיל, הערה 40.

115. לדעת הכריתות (לעיל, הערה 27, חלק ה שער ג סי’ כט), הגמרא במעילה ה ע”א מפרשת את המשנה (מעילה ב ע”א) “...ושקיבלו פסולין וזרקו את דמה” בדרך “לא זו אף זו”, אף ששני הדברים שניים בבבא אכת. הסיבה לכך היא ש”יש חידוש בכל תיבה...”; והוא מסביר מהו החידוש בעניין הראשון, “ושקיבלו פסולין”. **ביבין שמועה** (לעיל, הערה 55) יש דיון על דבריו אלה והוא מסביר על פיהם את התוספות ביבמות ב ע”א, ד”ה עד סוף העולם, האומרים “לא זו אף זו” על שני דברים בבבא אכת.

כמו כן מציין שם הכריתות שיש צריכותות לצד אחד המתייחסות לדברים השניים בבבא אכת, ולגביהן יש להניח כי הקושיה שאותה באה הצריכותא לתרץ נאמרה בדרך אם תמצי לומר. הדוגמה שהוא מביא היא זבחים טו ע”ב. שם שנו “כל הזבחים שקבל דמן... יושב, עומד על גבי כלים על גבי בהמה על גבי רגלי חברו – פסל”. שלושת העניינים שניים בבבא אכת, והגמרא (כד ע”א) עושה

ניסיון אחר לתרץ את דברי התוספות נעשה בספר **עין יהוסף**, איזמיר תצ"ה (לבבא מציעא נח ע"א). הוא מציע שהכלל הנ"ל של התוספות נאמר רק על "שתי תיבות סמוכות" ולא על מקרים שבהם מפרידה מלה בין שני העניינים, כמו בדוגמה שהוא מביא מהברייתא בבבא מציעא נח ע"א: "על האבוד ועל הגבוי" – המילה "ועל" מפרידה בין שני העניינים (וראה תוספות שם, ד"ה נשבועין). דוגמות נוספות שיש בהן כדי לאושש את דבריו – דהיינו, מקורות שפירשו שני עניינים בבבא אחת בדרך "לא זו אף זו" ושם מפרידה מילה בין שני העניינים – הן: גיטין פ ע"א (המילה "לשום" במשנה, עט ע"ב), זבחים כד ע"א (המילה "על גבי" במשנה, טו ע"ב), בבא קמא קיד ע"ב (המילה "וכן"), והוריות ב ע"א ושבת סד ע"ב (שם העניינים מחוברים על ידי "בין... בין...").¹¹⁷ וראה עוד בסעיפים 2.2 ו-2.3 על המילים המפרידות בין עניינים שלגביהם עשו צריכותא לצד אחד או שפירשו אותם בדרך "לא מיבעיא קאמר".

חיבור זה, **עין יהוסף**, הוא פירוש לגמרא ולא ספר כללים. המחבר מסתפק ביישוב הסתירה הקיימת, לכאורה, בין הסוגיה בבבא מציעא נח ע"א שהוא עוסק בה ובין דברי התוספות, ואינו רואה חובה לעצמו לבדוק אם דבריו מתאימים לכל המקומות שבהם פירשו שני עניינים באותה בבא בדרך "לא זו אף זו". אין הוא עומד על כך שבאחדים ממקומות אלה אין מילה המפרידה בין העניינים: המשנה ביומא פג ע"א, "ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק כותי ספק ישראל"; תמורה יז ע"ב, "ולדן וולד ולדן עד סוף כל העולם" (בשני אלה מפרשים "לא מיבעיא קאמר", דהיינו בדרך "לא זו אף זו") ובכורות ב ע"א, "הלוקח עובר חמורו של עובד כוכבים והמוכר לו..." (שם עושים

צריכותא לצד אחד ("וצריכא דאי אשמעינן כלי משום... אבל בהמה... ואי אשמעינן בהמה... אבל חבירו..."). לפי הכריתות, מאחר שהדין החל על שלושת המקרים, "פסל", נשנה בסוף (בניגוד, למשל, ל"האיש מקדש בו ובשלוחו" בקידושין מא ע"א), "אפשר שנשאלה השאלה כך על גבי כלי ואם תימצא לומר פסל, לגבי בהמה מהו, ואם ת"ל על גבי רגל בהמה פסול, על גבי רגל חבירו מהו, והשיבו פסל, ולכך אמר פסל בסוף ולא בתחלה". על הסבר זה שהמקור נוסח בהתאם לשאלה שנשאלה, כותב הכריתות שהוא "שייך בכמה דוכתי".

116. הכריתות (לעיל, הערה 115) מדבר על צריכותות לשלושה עניינים, כאשר לשתיים מהן עושים צריכותא לשני הצדדים ואילו הצריכותא עבור העניין השלישי היא לצד אחד – דהיינו, בדרך "לא זו אף זו". צריכותא זו לצד אחד אפשרית, לדבריו, גם אם שלושת העניינים הם בבבא אחת. הדוגמה של הכריתות היא כתובות כה ע"א, וצריכותא נוספת בעלת מבנה כזה יש בגיטין נג ע"א (גם בעירובין לט ע"ב ובזבחים קיד ע"א יש מבנה כזה של צריכותות, אבל הן מתייחסות לשלוש בבות נפרדות). אין בדברי הכריתות הנמקה להסבר זה, ואין זה ברור מדוע אפשר לעשות צריכותא לצד אחד בבבא אחת כאשר קדמה לה צריכותא לשני צדדים.

117. אפשר לצרף לרשימה זו מקורות שבהם המילה "או" מפרידה בין שני העניינים: עירובין נה ע"א; גיטין לב ע"א; קידושין נ ע"ב; מנחות יא ע"א; אלא שבאלה לא יכול היה התנא לנסח את הדברים בלעדיה, שלא כמו ב"על האבוד ועל הגבוי", ששם אפשר היה להשמיט את "ועל" (וראה גם יד מלאכי, ירושלים תשנ"א, סי' שפב).

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

צריכותא לצד אחד, שהיא פירוש בדרך “לא זו אף זו”¹¹⁸. נוסף על כך, לא ברור מהו הרציונל של ההבחנה המוצעת: מדוע אפשר לומר “לא זו אף זו” כאשר תיבה אחרת מפרידה בין שני העניינים?¹¹⁹

נמצא, שהצעות אלה הבאות ‘להגן’ על הכלל של התוספות אין בהן כדי להסביר את כל המקרים שבהם עניינים השנויים בבבא אחת ושפורשו בדרך “לא זו אף זו”. הן בבחינת פירושים של סוגיות שונות, ואינן בבחינת כלל.

דברי התוספות בקידושין מא ע”א בדבר שני עניינים בבבא אחת מתייחסים, כאמור, ל”לא זו אף זו”; אין הם מזכירים שם (או בדיבורים אחרים) את “זו ואין צריך לומר זו”. ואכן – כפי שמלמדת רשימת המקורות שעליהם נאמר “זו ואין צריך לומר זו” (בתחילת סעיף 3.1) – יש שאמרו “זו ואין צריך לומר זו” על שני עניינים בבבא אחת. בכתובות נז ע”א שנו “ואפילו כולן בפני הבעל חסר יום אחד בפני היבם, או כולן בפני היבם חסר יום אחד בפני הבעל, אינה אוכלת בתרומה” ואומרים על זה (נח ע”א) “זו ואין צריך לומר זו” (לפי גרסת הדפוס). וכמו כן אומרים “זו ואין צריך לומר זו” בראש השנה לג ע”א ובהוריות ב ע”ב. גם התוספות בשבועות ד ע”ב, ד”ה הסול והסירה, אמרו על שני דברים בבבא אחת שהם שנויים בדרך “זו ואין צריך לומר זו” (ולפי יבין שמועה [לעיל], הערה 5.5), משום שבניגוד לקידושין מא א אין כאן אף תיבה מיותרת).¹²⁰

לסיכום, יש מקורות רבים שהקשו עליהם קושיית ייתור ולא תירצו “לא זו אף זו” או “זו ואין צריך לומר זו”. לעובדה זו לא הוצע בדברי הראשונים הסבר המתאים בכל המקומות. כפי שראינו, אין בידינו לאמת או להפריך את הטענה שהכללים בדבר שני עניינים שהאחד בכלל השני או דומה לו מאוד מיושמים בצורה עקבית בבבלי (סעיף 5.3), ויש יוצאים מן הכלל להגבלה שהוצעה על ידי התוספות בקידושין מא ע”א, ד”ה האיש מקדש, שאין אומרים “לא זו אף זו” על שני עניינים בבבא אחת. כיוון שכן, נראה לי כי הסיבה לכך שנמנעו לעתים מלתרץ “לא זו אף זו” או “זו ואין צריך לומר זו” היא שהאמוראים ראו בפירושים בדרך “לא זו אף זו” – ולא רק בפירושים בדרך “זו ואין צריך לומר זו” – פירושים דחוקים (השווה סעיף 4.3). אולם אין להתעלם גם מן

118. גם בכתובות כח ע”א ובגישתן נג ע”א אין מילה מפרידה ועושים צריכותא לצד אחד, אך שם יכול היה המחבר להסתמך על הסברו של הכריתות המובא בהערה 117 לעיל.

119. אין הבחנה זו מתיישבת עם הטעם שנתנו לכלל זה של שתי תיבות במסגרת הסבר העריכה (לעיל); כפי שהעיר בספר נחפה בכסף, ירושלים תשנ”ח (דף קץ ע”ג), “בב” תיבות דכאחד שמענינהו אין לחלק ג”כ בשתיבה מפסקת ביניהם דכיון דכולה בבא חדא היא כחדא שמענינהו ולמה כתב שניהם”.

120. ומדוע יש הבדל בעניין זה בין “זו ואין צריך לומר זו” ובין “לא זו אף זו”? בעל עצמות יוסף לקידושין מא ע”א מסביר זאת בהתאם להסבריו ל”לא זו אף זו” (לעיל, הערה 108): “שאם החלוקות היו שנויות בזה ואין צ”ל זו אמרי’ שפיר דשייך אפי’ בשתי תיבות דכיון דאפילו בשתי בבות אי אמרי’ חדא שמענינהו אכתי קשה דאין מסדר דבריו יפה כיון דכתב המחודש למה לו לכתוב החלוקה האחרת וכיון שאין תיקון בסידור דבריו הוא הדין דאפילו בשתי תיבות שייך לומר זו ואין צ”ל זו”. דברים אלה מובאים גם בספר באר שבע (לעיל, הערה 82).

האפשרות שהדבר נובע מהבדלי גישה בין אמוראים או בין בתי מדרש שונים באשר למידת הדוחק שבפירושים אלה.

6. סיכום

נציין כאן את הממצאים העיקריים שעמדנו עליהם במאמר זה.

בבואם לפרש משנה או ברייתא, יצאו אמוראי הבבלי מתוך ההנחה שהמקורות התנאיים שנויים בתמציתיות; אם מצאו בהם דבר המובן מאילו או היכול להילמד ממקום אחר, ניסו להצדיק ייתור זה על ידי צריכותא או בדרך אחרת. יוצאים מכלל זה מקרים שבהם נשנו במקור התנאי שני דברים או יותר היכולים, לכאורה, להילמד אחד מהשני: כאשר דבר אחד יכול להילמד ממה ששנוי אחריו – כלומר, ה'חידוש' נשנה באחרונה – אמרו לפעמים שהמקור שנוי בדרך "לא זו אף זו"; ואילו כאשר ה'חידוש' הוא בדבר השנוי ראשונה, ומה שאחריו ניתן להילמד ממנו, פירשו זאת לעתים בדרך "זו ואין צריך לומר זו". לדעת הראשונים, פירושים אלה, ובמיוחד פירושי "זו ואין צריך לומר זו", הם פירושים דחוקים (סעיף 4.3).

במקום המונח "לא זו אף זו" השתמשו לפעמים במונח "לא מיבעיא קאמר", ופעם אחת במונח "כרוך ותני", או שעשו צריכותא לצד אחד (דהיינו, ציינו שאילו שנו רק את הדבר הראשון, לא הייתי יודע את הדבר השני, אך לא הסבירו לשם מה שנו את הדבר הראשון, שאפשר היה להסיק מהשני). לא מצאנו גורם היכול להסביר בצורה עקבית מתי העדיפו מינוח אחד על פני השני (סעיף 2).

על סמך מה התעלמו האמוראים לפעמים מהעיקרון שאין התנא שונה דבר מיותר, ובחרו לפרש את המקורות בדרכים אלה? היו שהסבירו זאת בכך שמי שערך את המשנה או הברייתא קבע במקרים מסוימים את הדבר האחד במשנתו, ולאחר מכן מצא דבר אחר שיש בו חידוש רב יותר והוסיף אותו (לפניו או לאחריו) מבלי למחוק את מה שקבע במשנתו תחילה (סעיף 4.1). הצענו הסבר אחר, הסבר סגנוני – שאינו מוציא את הסבר העריכה – והוא, שהאמוראים סברו כי דרכם של התנאים לשנות זה ליד זה שני עניינים אשר באחד יש יותר חידוש מבשני; וראיה לדבר, שלעתים קרובות נוסחו מקורות תנאיים בלשון המורה על כך: "יתר על כן...", "ולא זו בלבד אמרו אלא...", "ואין צריך לומר...", או כיוצא בזה (סעיף 4.2).

לא בכל מקום שהיה אפשר להסביר את הייתור בדרך "לא זו אף זו" או "זו ואין צריך לומר זו" נקטו האמוראים בדרכים אלו. במקורות התנאיים שכיחים צמדי מספרים עוקבים ("אחת או שתיים", "ארבע וחמש", "ארבעים וחמשים" וכיו"ב), והאמוראים הסבירו – שלא בדרך "לא זו אף זו" או "זו ואין צריך לומר זו" – לשם מה נשנו שני המספרים: יש שכפל המספרים בא להורות שאין הכוונה למספר מסוים אחד דווקא (סעיף 5.1), ויש שפירשו שכל אחד משני המספרים מתייחס למקרה ספציפי אחר, או שהכוונה היא ל"ארבע מתוך חמש" (סעיף 5.2). המפרשים, ראשונים ואחרונים, עמדו גם על מקרים אחרים שבהם נמנעו מלפרש בדרך "לא זו אף זו" או בדרך "זו ואין צריך לומר זו", וניסחו כללים מתי אין מקום לפרש בדרכים אלה. בדיקת כל המקומות שעליהם

“לא זו אף זו” – “זו ואין צריך לומר זו”

אמורים כללים אלה לחול מראה שחלקם אינם מופעלים בש"ס באופן עקבי, ואת חלקם אי-אפשר לאמת (סעיפים 5.3-5.4).